

TÜRKİYE'DE AYRIMCILIK ALGISI VE HAK ARAMA MEKANİZMALARINA BAŞVURU SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN ENGELLER

TOPLUM VE HUKUK ARAŞTIRMALARI VAKFI
EŞİT HAKLAR İÇİN İZLEME DERNEĞİ

Hazırlayanlar

Mustafa Kemal Coşkun
Ercan Şen

Saha Araştırması

SOAR Sosyal Araştırmalar

Ekim, 2020

TOHAV
Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı
Foundation for Society and Legal Studies

Bu proje Avrupa Birliği tarafından desteklenmektedir.

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
AİHS	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	Anayasa Mahkemesi
BM	Birleşmiş Milletler
ESHİD	Eşit Haklar için İzleme Derneği
KAOS-GL	Kaos Gey ve Lezbiyen Kültürel Araştırmalar ve Dayanışma Derneği
KDK	Kamu Denetçiliği Kurumu/Ombudsmanlık
LGBTİ+	Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Transseksüel, İnterseks (Artı)
STK	Sivil Toplum Kuruluşu
TİHEK	Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu

İÇİNDEKİLER

1. Giriş	3
2. Çalışmanın Yöntemi ve Alan Çalışması	8
3. Ayrımcılığın Algılanma Düzeyi ve Biçimleri	10
3.1. Ayrımcılığın Yaygınlığı	10
3.2. Ayrımcılık Algısı ve Demografik Göstergeler Arasındaki İlişki	13
3.3. Türkiye’de Ayrımcılık Nedenlerine İlişkin Algılar	15
3.4. Ayrımcılık Deneyimleri ve Geleceğe İlişkin Algılar	18
3.5. Ayrımcılıkla Mücadele Deneyimleri	25
4. STK’lar ve Ayrımcılıkla Mücadele	40
5. Sonuç ve Tartışma	44
Ek: Demografik Veriler	46

1. Giriş

Ayhan Işık'ın ani ölümü üzerine Nubar Terziyan, bu beklenmedik kayba dair derin üzüntüsünü ifade ettiği bir gazete ilanı verir. İlan, "Amcan Nubar Terziyan" imzasıyla son bulmaktadır. Bunun üzerine Ayhan Işık'ın gayrimüslim olarak algılanmasından endişe duyan ailesi şöyle bir "karşı ilan" verir: "Önemli bir düzeltme. 'Amcan Nubar Terziyan' imzasıyla çıkan ilanla sevgili varlığımız Ayhan Işık'ın hiçbir ilişkisi yoktur. (...) Görülen lüzum üzerine üzüntüyle duyururuz. Ailesi."¹

Bugün yukarıdakine benzer ayrımcılık örneklerini daha fazla tanıyoruz,² zira 40 yıl öncesine göre ayrımcılıkla ilgili daha fazla bilgi sahibiyiz ve bu da onu daha fazla görünür kılıyor. Dünya üzerinde çok yaygın bir şekilde görülen ve farklı formları bulunan bir olgu olması nedeniyle ayrımcılık, farklı biçimlerde tanımlanabilmektedir. Dolayısıyla bu yaygınlık ve çeşitlilik, hangi davranışların ayrımcılık olarak niteleneceğini de zaman zaman zorlaştırmaktadır. Bununla birlikte, her türlü ayrımcılık biçimi, tipi, ona gösterilen toleransın derecesi, ona karşı mücadele biçimi, hatta ayrımcılığı ortadan kaldırmaya yönelik algılanan ihtiyaç bile ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Bu farklılıklara karşın, ülkeler arasındaki ortak nokta, ayrımcılığın günümüzün modern dünyasında kabul edilemez bir toplumsal yaşam biçimi olduğudur.³

Farklı form ve derecelerine rağmen üzerinde ortaklaşılabilir ayrımcılık tanımları yapmak mümkündür. Nitekim en eski tanımlardan Antonovsky'nin tanımı böylesi bir içeriğe sahiptir: "Ayrımcılık, bir durumla rasyonel olarak ilgisiz gerekçelerle etkili biçimde yaralanmış kişiler olarak tanımlanabilir. Bireyler, kapasitelerine, liyakatlerine ya da davranışlarına değil, yalnızca tanımlanabilir bir dış grup üyeliğine bağlı olarak arzu edilen ve beklenen ödül veya fırsatlardan mahrum bırakılır."⁴ Benzer biçimde Göregenli, ayrımcılığı tanımlarken bireyin içinde bulunduğu grubun özelliklerini temel almaktadır.

Ayrımcılık, bir gruba veya grubun üyelerine karşı önyargılardan beslenen olumsuz tutum ve davranışların tümüyle ilgili bir süreçtir. Önyargılar ve dolayısıyla ayrımcılık, bir gruba ya da grup üyelerine yönelik olumsuz düşüncelerin yanı sıra hoşlanmama, hor görme, kaçınma ve nefret etmeye kadar uzanan olumsuz duyguları içeren tutumlara da yol açarlar. Önyargılar, diğer insanları, bireysel varoluşlarından değil, grup aidiyetlerinden hareketle değerlendiren bir tutumu ve olumsuz, dogmatik kanaatleri ifade eder. Önyargılar sonucunda oluşan ayrımcı davranışlar tek tek bireylere yöneltilmiş olsa da, ayrımcılığı, insanlararası ilişkilerdeki hoşlanmama, uzak durma gibi 'ters' ve 'kötü' davranışlardan ayıran şudur: Ayrımcılığın yöneldiği kişiler, kişisel özellikleri değil, ait oldukları grubun özellikleri nedeniyle bu davranışın hedefi olmaktadır.⁵

¹ Dilara Balcı'nın Yeşilçam'da Öteki Olmak kitabından akt. Benlisoy, Foti. (2018). "Azlaştırılan ve azınlıklaştırılan Rumlar: Neron Kompleksi", Ayrımcılığın Yüzleri içinde, (der. Ülkü Doğanay), Ankara: Kapasite Geliştirme Derneği, s. 131.

² Anlatılan olaydan tam 40 yıl sonra yayınlanan ve etnik kökene yönelik ayrımcılık konusunda çokça örnekler sunan bir çalışma için, bkz. Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem, 2019 Raporu, Hrant Dink Vakfı Yayınları.

³ Leblebici, Doğan N. ve ark. (2005). "Employment of Persons with Disabilities in Turkey: The Effectiveness of Current Measures for the Prevention of Discrimination", Toplum ve Sosyal Hizmet, 16/1, s. 25.

⁴ Antonovsky, Aaron. (1960). "The Social Meaning of Discrimination", Phylon, 21/1, s. 81.

⁵ Göregenli, Melek. (2012). "Temel Kavramlar: Önyargı, Kalıpyargı ve Ayrımcılık", Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde, (der. Kenan Çayır-Müge Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 21.

Ancak ayrımcılık, sadece "ayırarak" değil, aynı zamanda hiyerarşik olarak sınıflandırmak ve dışarıda bırakmak ya da görmezden gelmek demektir.⁶ Avrupa Komisyonu, ayrımcılığı "iki kişi ya da durum arasında bir farklılık olmamasına rağmen farklı davranışlarda bulunmak veya kişi ya da durumlar arasında ayırım yaratmak ya da farklı durumlar söz konusu olmasına rağmen benzer şekilde davranmaktır"⁷ biçiminde tanımlamaktadır.

Avrupa Komisyonu'nun tanımı doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki ayrımcılık türünün ortaya çıktığını göstermektedir.⁸ Doğrudan ayrımcılık, 'benzer durumdaki kişilere nesnel veya makul bir gerekçe olmaksızın farklı muamele etmek' olarak tanımlanırken, dolaylı ayrımcılık ise de facto bir durumdan kaynaklanabilen ve özel bir grubu hedeflemese bile özellikle bir grup üzerinde orantısız biçimde zararlı etkilere sahip olan genel bir politika ya da tedbir olarak tanımlanır.⁹

Bu tanımlardan hareketle genel itibarıyla aşağıdaki durumların gerçekleştiği noktalarda ayrımcılığın ortaya çıktığı söylenebilir:

- Aynı durumdakilere farklı muamele ayrımcılık yasağının ihlali niteliğindedir.
- Farklı durumdakilere aynı muamele ayrımcılık yasağının ihlali niteliğindedir ve eşitsizlik yaratma, eşitsizlikleri pekiştirme ve eşitsizlikleri arttırma potansiyeline sahiptir.
- Farklı durumdakilere yapılan farklı muameleler, muamelenin nitelik ve ölçüsüne göre, eşitsizlikleri arttırabilir, eşitsizlikleri muhafaza edebilir ya da eşitsizlikleri ortadan kaldıracaktır.¹⁰

Sorunun tanımlanma biçimi hangi tutum ve davranışların ayrımcılık olarak niteleneceğini anlamamızı sağladığı gibi, aynı zamanda bu tutum ve davranışlarla hangi araçlarla mücadele edileceğini de belirler. Ancak ayrımcılığın bir sorun olarak görülmesi ve mücadele edilmesi gerektiği fikri ayrımcılığın tarihi kadar eski değildir. Ayrımcılıkla mücadele 1950'li yıllardan sonra başlamış olmakla birlikte son 20 yılda bu konuda devletlerin, ulus üstü ve uluslararası örgütlerin önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Yine de ayrımcılığın önlenmesine ilişkin alınması gereken çok yol olduğunu da belirtmek gerekir.

Bu çerçevede uluslararası alanda 1945 yılında kabul edilen BM Antlaşmasından başlayarak ayrımcılık yasağı giderek Avrupa Konseyi, Avrupa Birliği ve Uluslararası Çalışma Örgütü gibi örgütlerin metinlerinde yer almış, bağlı ve taraf devletler bu metinlerdeki ayrımcılık yasağına ilişkin tedbirleri uygulamaya davet edilmiştir.¹¹

⁶ Johnson, G. D.-Guillard, V. (2017). "Discriminations dans les Services Marchands: Le Cas des Chambres D'hôtes en France", Dauphine Recherches en Management içinde, Paris: La Découverte, s. 31.

⁷ Avrupa Komisyonu. (2005). Ayrımcılıkla Mücadele, Avrupa Komisyonu, İstihdam, Sosyal İşler ve Eşit Fırsatlar Genel Müdürlüğü, s. 13.

⁸ Bunun dışında kasıtlı ve kasıtsız, potansiyel ve karşılaşılan, resmi ve gayriresmi ayrımcılık gibi değişik ayrımcılık biçimleri sınıflanmaktadır. Burada önemli olan, sınıflandırma biçiminin, aynı zamanda bu türden ayrımcı muamelelere karşı mücadele araçlarının neler olacağını da ortaya koymasındır.

⁹ Ellis, Evelyn-Watson, Philippa. (2012). EU Anti-Discrimination Law, London: Oxford University Press, s. 107.

¹⁰ Gül, İdil Işıl. (2006). Fiziksel Engellilerin Uluslararası Hukukta Korunması ve Uluslararası Standartların İç Hukuka Yansması, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, s. 98.

¹¹ Bu belge ve metinlere ilişkin bir liste şu adreste bulunabilir: <https://humanrightscenter.bilgi.edu.tr/tr/content/26-birlesmis-milletler-sozlesmeler/> (Erişim: 03/09/2020).

Toplumsal yaşamda ayrımcılıkla mücadele dendiğinde akla gelen soru, bundan sorumlu olanın kim olduğudur. Şüphesiz ki ayrımcılıkla mücadele öncelikle devletin sorumluluğundadır ve bu mücadele her şeyden önce yasal ve kurumsal dönüşümleri gerekli kılmaktadır. Bu nedenle ayrımcılığa karşı mücadele, açık ve tartışmasız bir şekilde, diğer yasalardan açık ara en üstün ve her ulusun çığnenemez olan hukuk kanununa (yani anayasa) yerleşmiş olmalıdır.¹² Buna ek olarak yasalarda düzenleme yapılması ve ayrımcılıkla mücadele için bireylerin ulaşabileceği kurumların oluşturulması gerekmektedir. Türkiye'de hak arama mekanizmaları olarak Türkiye İnsan Hakları Eşitlik Kurumu (TİHEK), Kamu Denetçiliği Kurumu/Ombudsmanlık (KDK) gibi kurumlara başvurmak, savcılıklara suç duyurusunda bulunmak ya da mahkemelerde dava açmak ve Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru gibi hukuki yollar bulunmaktadır. Ancak Türkiye hem anayasasında hem bazı yasalarda hem de yukarıda bahsedilen uluslararası metin ve belgeler çerçevesinde kimi düzenlemelere gitmiş olmakla beraber (çoğu uluslararası sözleşmeye çekinceler koymuş olsa da), alternatif çözüm yollarının ya hiç olmaması ya da bir kısmının henüz çok yakın zamanda kurulmuş olması¹³ nedeniyle ayrımcılığa uğrayanlar açısından en önemli yollardan biri dava açmak olarak görünmektedir. Nitekim AB 2019 Türkiye Raporu Türkiye'nin gerek çıkarılan yasalar gerekse diğer alternatif çözüm yollarının kullanımı bakımından ayrımcılık ile mücadele konusunda gerekli adımları atmadığını ortaya koymaktadır. Raporda bu durum şöyle ifade edilmektedir:

Ayrımcılık yapmama ilkesi, yasal zeminde yeterince korunmamakta veya tam olarak uygulanmamaktadır. Ayrımcılıkla mücadele mevzuatının uygulanmasından sorumlu TİHEK, Mart 2019'a kadar yalnızca iki karar çıkarmıştır. Nefret suçlarına ilişkin mevzuat, uluslararası standartlarla uyumlu değildir ve cinsel yönelime dayalı nefret suçlarını kapsamamaktadır. 2017-2018 öğretim yılında okutulmaya başlanan yenilenmiş ders kitaplarının laiklik/din ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği konularındaki içeriklerine ilişkin soru işaretleri oluşmuştur. Nisan 2016'da Türkiye, bilgisayar sistemleri aracılığıyla işlenen ırkçılık ve yabancı düşmanlığına yönelik fiillerin suç sayılmasına ilişkin Avrupa Konseyi Siber Suçlar Sözleşmesinin İhtiyari Protokolü'nü imzalamış olmakla birlikte, bu protokol halen onaylanmamıştır. Türkiye, AİHS ile uyumlu olarak, cinsel yönelim ve kimlik ile ilgili olanlar dâhil, ayrımcılıkla mücadeleye yönelik bir kanunu ivedilikle kabul etmelidir. Türkiye ayrıca, ayrımcılığın genel olarak yasaklanmasını öngören AİHS'nin 12 No.lu Protokolünü onaylamalı ve Avrupa Konseyi ırkçılık ve hoşgörüsüzlüğe karşı Avrupa Komisyonu tavsiyelerini uygulamalıdır (vurgular orijinalinde).¹⁴

Buna ek olarak ayrımcılıkla mücadele çerçevesinde mahkemelere başvurmak da yeterli olmamakta, hatta bazı durumlarda bu yolların kendisi bile (mahkemelere ulaşmakta yaşanan engeller, yürütmenin yargı üzerindeki etkisi vb. nedeniyle) ayrımcılığa neden olabilmektedir. Bu durum ülkedeki yargı sisteminin yapısı ve işleyişi ile yakından ilgilidir. Nitekim, yukarıda bahsedilen AB Türkiye Raporu, Türkiye'deki yargı sisteminin işleyişi için şu değerlendirmeyi yapmaktadır:

¹² Kibirige, Joachim S. [2000]. "Prudent vs Pragmatic Solutions: In Defense of State Intervention Against Discrimination", *Sociological Practice*, 2/3, s. 191.

¹³ Kamu Denetçiliği Kurumu 2013'de, Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK) 2016 yılında kurulmuştur.

¹⁴ European Commission, Turkey 2019 Report, Brussels, 29.5.2019, s. 37.

Bu alandaki uyum **erken aşamadadır**. Ciddi **gerileme** devam etmiştir. Diğer hususların yanı sıra, 2016 darbe girişiminin ardından hâkim ve savcıların %30'unun ihraç edilmesi ve uzaklaştırılması neticesinde Türk yargısının bağımsızlığı ile ilgili endişeler devam etmektedir. Hâkim ve savcıların işe alınmasında ve terfisinde; nesnel, liyakate dayalı, yeknesak ve önceden belirlenmiş kriterlerin bulunmaması ile ilgili olarak herhangi bir tedbir alınmamış olması nedeniyle, mevcut sistem çerçevesinde yeni hâkim ve savcılar işe alınmaları endişeleri artırmıştır. İhraçların ve görev yerlerinin rızaları dışında değiştirilmesinin yargı üzerinde hâlâ caydırıcı etki yarattığı gözlemlenmekte ve bu durum, hâkim ve savcılar arasında otosansürün yaygınlaşması riskini taşımaktadır. Bu durum, bir bütün olarak yargıyı, bağımsızlığını ve kuvvetler ayrılığını zayıflatır. Yargının yürütmeden bağımsız olmasının sağlanması veya Hâkimler ve Savcılar Kurulunun bağımsızlığının artırılması amacıyla yasal güvencelerin yeniden tesis edilmesine yönelik hiçbir tedbir alınmamıştır (vurgular orijinalinde).¹⁵

Bu durumda anayasada, yasalarda ve taraf olunan uluslararası sözleşmelerde eşitlik ilkesinin ve ayrımcılık yasağının kabul edilmesi tek başına ayrımcılıkla mücadele için yeterli olmamakta, hiyerarşik imtiyazın ve gücün denetlenmesini de gerekli kılmaktadır. Uygulanmayan, uygulanamayan yasalar ölüdür. Dolayısıyla pratikte de hak arama mekanizmalarının etkin kullanımının sağlanması, hak arama yollarının sayısının artırılması, ulaşımının kolaylaştırılması, etkinleştirilmesi¹⁶ ve iktidar odaklarından özerkleştirilmesi gerekmektedir. Zira Göregenli'nin de vurguladığı gibi, ayrımcılığın toplumsal hiyerarşiyi oluşturmak ve sürdürmek için hâkim sınıfların çıkarlarını korumaya hizmet eden politik bir boyutu vardır ve iktidar sahiplerinin, kendi konumlarını sürdürmek için ayrımcılığa ihtiyaçları olduğu açıktır.¹⁷ Elinizdeki bu çalışmada elde edilen verilerden de görüleceği gibi, ayrımcılığa uğrayan bireylerin yasal mücadeleye girişmemesinin temel nedenlerinden bir tanesi de yargıya olan düşük güven düzeyidir. Bu durum Anayasa Mahkemesi'ne ayrımcılıkla ilgili yapılan bireysel başvurulara da yansımıştır. Nitekim, 2018, 2019 ve 2020 (ilk altı ay) yıllarında AYM'ye yapılan tüm bireysel başvurular arasında ayrımcılık yasağı ile ilgili olanların oranı, sırasıyla %1,4, %1,2 ve %1,1 düzeyinde olmuştur.¹⁸ Raporun bundan sonraki bölümlerinde de görüleceği üzere, Türkiye'de yaşanan ayrımcılığın her alanda yoğun olduğu düşünülürse bu oranların oldukça düşük olduğu söylenebilir.

Eşitlik ilkesinin kabul edilmesinin tek başına yeterli olmadığına bir başka göstergesi, hakkın kullanımının içinde yaşanan ülkenin toplumsal ve iktisadi koşullarına bağlı olmasında yatar. Örneğin, engellilerin¹⁹ çalışma hakkının engelliliğe dayalı olarak ayrımcılığa uğramaksızın tanınmış olması, engelli bireylerin mevcut sosyal ve ekonomik yapıda kendi durumlarına uygun biçimde istihdam edilebileceğini garanti edemeyeceği gibi, aynı şekilde, fırsat eşitliği temelinde ve ayrımcılık yapılmaksızın engellilerin sağlık hakkının tanınması da, piyasa

¹⁵ European Commission, a.g.e., s. 22.

¹⁶ Köküarı, İsmail. (2011). "Hak Arama Özgürlüğü ve 2010 Anayasa Değişiklikleri", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15/1, s. 164.

¹⁷ Göregenli, a.g.e., s. 62.

¹⁸ <https://www.anayasa.gov.tr/tr/yayinlar/istatistikler/bireysel-basvuru/> (Erişim: 04/09/2020).

¹⁹ Bu çalışmada alıntı yaptığımız diğer çalışmalarda geçen "özürlü", "sakat" vb. kavramlar yerine engelli demeyi tercih ettik, bu nedenle o çalışmalarda geçen bu türden kullanımları engelli olarak değiştirdik.

koşullarına terk edilmeye başlanan bir sağlık sisteminde, aynen engelli olmayanlar gibi, engellilerin de sağlık hizmetine erişebileceğini iddia edemez.²⁰

Bireylerin karşılaştıkları ayrımcılıklara karşı mücadeleye girişmemelerinin önündeki en önemli engellerden birisi de hak arama mekanizmalarının neler olduğunu yeterince bilmemeleridir. Bu noktada gerek hak arama sürecinde gerekse hak arama mekanizmalarının bireylere öğretilmesi ve farkındalık yaratılması çerçevesinde ayrımcılıkla mücadele alanında çalışan sivil toplum kuruluşları ve sendikalar ön plana çıkmaktadır. Ayrımcılık yasağı alanında çalışan STK'lar temel olarak temel olarak dört farklı kategori altında ele alınabilir. Bu kategoriler:

1. Diğer hak ve özgürlüklerin yanı sıra ayrımcılıkla mücadele alanında çalışmalar yürüten insan hakları örgütleri,
2. Farklı etnik gruplar, din/inanç grupları, azınlıklar, lezbiyen, gey, biseksüel, travesti ve transseksüeller (LGBTİ+), engelliler ve diğer mağdur olma potansiyeli taşıyan gruplar için çalışan STK'lar,
3. Irkçılık, yabancı düşmanlığı ve ayrımcılığa karşı çalışmalar yürüten aktivizm temelli sivil girişimler,
4. Sadece belli bir grubu hedef almayan, ayrımcılık yasağı konusunda araştırma odaklı çalışmalar yapan STK'lar.²¹

Sendika ve sendika konfederasyonlarının ise toplumsal cinsiyet ayrımcılığı dışında kalan ayrımcılık biçimleri konusunda birkaç örnek dışında çalışma yapmadığı görülmektedir. Örneğin yaş temelli ayrımcılık, istihdam alanında karşılaşılan temel meselelerden biri olmasına rağmen sendikalar bunu sosyal güvenlik tartışmaları kapsamında gündeme getirmekte, bir ayrımcılık meselesi olarak ele almamaktadır.²²

Yukarıda yapılan tartışmalar çerçevesinde bu araştırma raporunun öncelikli hedefi, ayrımcılığa uğrayan ya da ayrımcılığa uğrayabileceğini düşünen bireylerin ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin özellikle hukuki yolları bilip bilmediğini ve bu yolları ne derecede etkili bir biçimde kullanabildiğini anlamaktır. Bu çerçevede bu çalışmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmaktadır.

1. Türkiye'de ayrımcılığın yaygınlığı nasıl algılanmaktadır?
2. Toplumsal yaşamın hangi alanlarında ve ne sıklıkla ayrımcılık yaşanmaktadır?
3. Bireylerin ayrımcılık konusundaki bireysel deneyimleri nelerdir?
4. Bireyler Türkiye'deki hak arama mekanizmalarının ve diğer mücadele yollarının ne kadar farkındadır?
5. Türkiye'de hak arama mekanizmalarına başvuru sürecinde bireyler ne tür engellerle karşılaşmaktadır?

²⁰ Okur, Nejla.-Erdugan, Fatma Erbil. (2010). "Sosyal Haklar ve Özürlüler: Özürlülük Modelleri Bağlamında Tarihsel Bir Değerlendirme", Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu-II Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş Yayını, s. 259.

²¹ Gül, İdil Işıl. – Yeşiladalı, Burcu. – Karan, Ulaş. (2012). Ayrımcılık Yasağı El Kitabı, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 3.

²² Gül, İdil Işıl ve ark., a.g.e., s. 5.

2. Çalışmanın Yöntemi ve Alan Çalışması

Bu çalışmada nicel ve nitel veri toplama teknikleri bir arada kullanılmıştır. Öncelikle, yukarıda belirlenen hedefler doğrultusunda Türkiye genelini temsil eden yedi ilde (İstanbul, Ankara, İzmir, Samsun, Edirne, Hatay, Mardin) toplam 1200 kişiye soru kağıdı uygulaması gerçekleştirilmiştir. Soru kağıdı iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm, katılımcının kendisi ve çevresiyle ilgili bilgi elde etmeye yönelik olarak sorulan yaş, cinsiyet, eğitim gibi demografik sorulardan oluşmaktadır. Soru kağıdının ikinci bölümü, yukarıda belirtilen hedeflere uygun olarak, katılımcıların ayrımcılık algı ve deneyimlerini, hak arama mekanizmalarını kullanıp kullanmadıklarını, hak arama sürecinde herhangi bir engelle karşılaşp karşılaşmadıklarını anlamaya yönelik oluşturulmuştur. Soru kağıdından elde edilen yanıtlar nicel verileri analiz etmeyi sağlayan SPSS (Statistical Package for the Social Sciences) paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Alan çalışmasının ikinci ayağı, ayrımcılığa karşı mücadele yürütmek amacıyla kurulmuş 18 sivil toplum kuruluşu ile gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerden elde edilen nitel verilerden oluşmaktadır.²³ Görüşülen STK'lar yukarıda nicel veri çalışması için örneklem olarak seçilen yedi ilden seçilmiştir. Burada amaç, nicel araştırmadan elde edilen verilerin nitel araştırma ile elde edilen veriler ile derinleştirilerek tartışmasını yapmaktır.

Bu çalışmada Creswell²⁴ tarafından nitel araştırma geleneklerinden biri olarak sınıflanan fenomenolojik gelenek benimsenmiştir. Bu tip bir araştırma odağının genel çerçevesi, bireylerin herhangi bir olguya ilişkin deneyimlerinin özünü anlamayı içermektedir ve araştırılan olguyu deneyimlemiş olan 5 ile 25 arasında katılımcıyla yapılmış derinlemesine görüşmeleri veri toplama aracı olarak kullanmaktadır.²⁵ Nitel araştırmalar aracılığıyla insanların nasıl yaşadıkları, nasıl davrandıkları, neyi ne şekilde algıladıkları ve neye nasıl tepki verdikleri anlamlandırılmaya ve açıklanmaya çalışılmaktadır.²⁶ Araştırmacının buradaki rolü, insanların deneyimlemiş oldukları toplumsal olguları, kendilerini, diğer insanların davranışlarını ve düşüncelerini nasıl yorumladıklarını anlamaktır. Dolayısıyla araştırmacının paradigması, deneyimlenen bir olgu çerçevesinde insanların düşünceleri, tutum, davranış ve algılarını, deneyimlenen bu olgu çerçevesinde değişen toplumsal ilişkilerini ve bunlara ilişkin algılarını belirli bir toplum ve kültür içinde anlamaya çalışan yorumlayıcı bir paradigmadır.²⁷

Yukarıda açıklanan gelenek ve paradigma çerçevesinde bu çalışmada, ayrımcılık ve insan hakları alanında çalışan STK'ların yaşadıkları deneyimlere ilişkin algıları ortaya konmaya çalışılırken, gerçeğin toplumsal bir ortamda oluştuğu ve sürekli değiştiği benimsenmiş, bir şeyi

²³ Çalışma COVID-19 pandemisi sırasında yürütüldüğü için görüşülen kişilerin talebiyle görüşmelerden bir kısmı internet üzerinden gerçekleştirilmiştir.

²⁴ Creswell, John W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design, Choosing Among Five Traditions*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, s. 58.

²⁵ Creswell, a.g.e., s. 78-79.

²⁶ Rothery, M., Jr., Grinnell, R. M., Tutty, L. M. (1996). *Qualitative Research for Social Workers: Phases, Steps and Tasks*, Boston: Ally and Bacon Publications, s. 4.

²⁷ Glesne, C. (2013). *Nitel Araştırmaya Giriş*, (Çev. Editörleri A. Ersoy ve P. Yalçınoğlu), 3. Baskı, Ankara: Anı Yayıncılık, s. 11.

bilmenin, insanların bazı olguları ve kendi deneyimlerini nasıl yorumladıkları ve anlamlandırdıkları ile ilgili olduğu öngörüsüyle hareket edilmiştir.²⁸

Bu çalışmada görüşmelere ilişkin ses kayıtları ve yazarak alınan notların dökümleri bilgisayar ortamına aktarılmış ve daha sonra verilerin analizine başlanmıştır. Verilerin analizinde MAXQDA Nitel Veri Analiz programı kullanılmıştır.

Nitel verilerin analiz edilmesi süreci tümevarımsal bir yapıya dayandırılarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerin doğrudan kendilerinden elde edilen kavram ve terimlerin kodlanması ve bu kodlar çerçevesinde temaların oluşturulmasıyla genele doğru giden bir süreç izlenmiştir. Daha açık bir anlatımla, analizin başlangıcında veriler kodlanarak alt bölümlere ayrılmış, bunun arkasından daha geniş, birleştirilmiş ve bütüncül bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede veri analiz biçimlerinden biri olan tematik analiz seçilmiştir. Bu türden analizlerde temalar ve örüntüler, doğrudan veriler içinde aranarak analitik tekniklerle kodlanmaktadır. Dolayısıyla önce analitik kodlama yapılmakta, bunun arkasından sınıflama ve temalamaya odaklanılmaktadır.²⁹

Bu analizde kodlama tekniği, elde edilmiş olan verilerin araştırmacıya neler söylediğinin tanımlanma biçimi ile ilgili bir süreçtir.³⁰ Ardından verilerden elde edilen bulgular aracılığıyla kodlar tanımlanmakta ve sınıflanmaktadır. Son olarak, benzer görüşleri içeren kodlamalar, aynı veri sınıflamaları içine yerleştirilerek tematik bir çerçeve ortaya konulmaktadır.

Bu teknikten yola çıkarak bu çalışmada, görüşmelerden elde edilen verilerden önce alt kodlar oluşturulup kodlama yapılmış, bu kodlar daha sonra temalar çerçevesinde sınıflandırılmıştır.

Bu analiz sonucunda;

- Araştırılan olgu ile diğer konular arasındaki ilişkilere,
- Toplanan veri içerisinde araştırma konusuna ilişkin farklı neden ve sonuçların söz konusu olup olmadığına,
- Katılımcıların kendi deneyimlerini anlatırken kullandıkları belirli sözcükler, benzetmeler, metaforların araştırılan konuya ilişkin farklılık ya da benzerliklerin nedeni olup olmadığına bakılmıştır.

Aşağıdaki bölümlerde hem soru kağıdından hem de görüşmelerden elde edilen veriler analiz edilmiştir.

²⁸ Glesne, a.g.e., s. 11.

²⁹ Glesne, a.g.e., s. 259; Rubin, H. J., Rubin, I. S. (1995). *Qualitative Interviewing: The Art of Hearing Data*, California: SAGE Publications, s. 239.

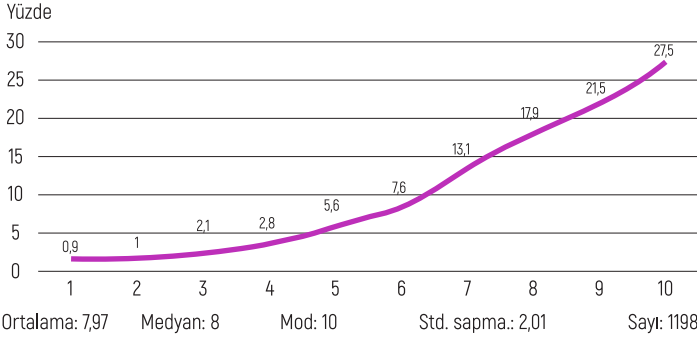
³⁰ Gibbs, G. (2007). *Analyzing Qualitative Data*, Thousand Oaks, CA: SAGE Publications, s. 38.

3. Ayrımcılığın Algılanma Düzeyi ve Biçimleri

3.1. Ayrımcılığın Yaygınlığı

Katılımcılardan Türkiye’de ayrımcılığın ne kadar yaygın olduğunu 1’den (hiç yaşanmıyor) 10’a (çok sık yaşanıyor) doğru puanlamaları istenmiştir. Grafik 1 bu soruya verilen yanıtları göstermektedir. Buna göre, katılımcıların yaklaşık yarısı (%49) Türkiye’de ayrımcılığın çok fazla yaşandığını belirtmektedir. Bunun bir nedeni, aşağıdaki bölümlerde tartışacağımız gibi, ayrımcılıktan anlaşılanın ne olduğu ile ilgilidir. Buna ek olarak özellikle engelliler, yaşlılar, kadınlar, cinsel yönelim, etnik gruplar üzerine gerçekleştirilen ve eğitim, emek piyasası gibi spesifik alanlara yönelik bazı araştırmalar gerek Türkiye’de gerekse dünyada ayrımcılık algısının bu çalışmada olduğu gibi yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır.³¹ Yine daha sonraki verilerde görüleceği gibi, bu çalışmada ayrımcılıkla karşılaştığını belirtenlerin oranı da yüksektir. Bu durum bu çalışmada ayrımcılığın yaygınlığının yüksek çıkmasının nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

Grafik 1: Türkiye’de Ayrımcılığın Yaygınlığı Algısı

Ayrımcılığın yaygın olmadığını düşünenlerin oranı (5 ve daha düşük puanlayanlar) %12,4’tür. Ayrımcılığın kısmen yaygın olduğunu belirtenlerin oranı ise (6 ve 8 arası puanlayanlar) %38,6’dır.

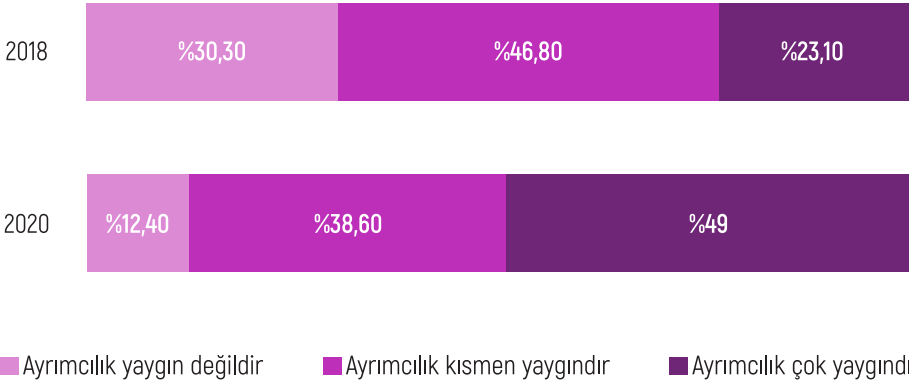
Bu verilerden yola çıkarak en genel olarak çalışmaya katılan bireylerin ayrımcılığın toplumda çok yaygın olduğunu düşündüklerini söylemek mümkün. Yani farklı nedenlerle de olsa insanlar Türkiye’de ayrımcılığın yaygın olduğunu düşünüyor. Roman vatandaşlarla yapılan bir araştırma da benzer bir sonuca ulaşıyor.

³¹ Benzer sonuçlara ulaşan çalışmalar için, bkz.: Erdemir, Aykan. vd., (2010). Alevi Bakış Açısıyla Türkiye’de Ayrımcılık, Ankara: Alevi Kültür Dernekleri Yayını; Varışlı, Berfin. (2017). Katmerli Ayrımcılık: 65 Yaş Üstü Kişilerle Yapılan Niteliksel Araştırma, Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi; Özgökçeler, Serhat. – Bıçkı, Doğan. (2010). “Özürülerin Sosyal Dışlanma Boyutları: Bursa ve Çanakkale Örneklerinden Yansıyanlar, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu-II Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş Yayını: 217-243; O’Neil, Mary Lou ve ark. (2018). Türkiye’de Kamu Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İntersekslerin Durumu 2018 Yılı Araştırması, Ankara: Kaos GL Yayını; Behtoui, Alireza. (2015). “Perceptions of Discrimination”, The Integration of Descendants of Migrants from Turkey in Stockholm içinde, (ed., Charles Westin), Amsterdam: Amsterdam University Press: 69-77; Gökçe, Asiye Toker. (2013). “University Students’ Perception of Discrimination on Campus in Turkey”, Journal of Higher Education Policy and Management, 35/1: 72-84; Pokharel, Samidha. (2008). “Gender discrimination: Women perspectives”, Nepalese Journal of Development and Rural Studies, 5/2: 80-87.

Varlıklı olmaktan çok, var olma çabası içinde olan bu etnik gruba [Romanlara] ilişkin olarak Kocaeli ilinin İzmit ilçesi ölçeğinde yapılan çalışmada elde edilen bulgulardan da görüldüğü üzere, görüşme yapılan mahallelilerin büyük bölümü yıllardan beri kendilerine ayrımcılık yapıldığını, toplumun en altındaki kesim olarak görüldüklerini, ülkenin asıl vatandaşları olarak kabul edilmediklerini, bir anlamda geri kalanlar tarafından dışlandıklarını düşünmektedir. Romanlar arasında işsizliğin yaygın olmasının ve eğitim düzeyinin düşük kalmasının nedeni olarak bu durum gösterilmektedir.³²

Türkiye’de algılanan ayrımcılığın son yıllardaki eğilimini belirlemek amacıyla bu çalışmada elde edilen ayrımcılık algısına ilişkin verileri ESHİD tarafından 2018 yılında yapılan³³ saha araştırması sonuçları ile karşılaştırdık. Grafik 2’de görüldüğü üzere iki dönem arasında olumsuz yönde bir artma eğilimi vardır. Türkiye’de ayrımcılığın kısmen ya da yaygın olarak bulunduğunu ifade edenlerin oranı 2018 yılında %70 civarında iken 2020 yılında bu oran %87,6 düzeyine çıkmıştır. Hrant Dink Vakfı’nın her yıl yayınladığı “Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem” raporları bu değişimi açıklamak için bize veriler sunmaktadır. Örneğin; 2017’de tespit edilen nefret söylemi içerisinde “düşmanlık ve savaş söylemi” %12 iken 2019 yılında %18’in üzerine çıkmıştır.³⁴ Dolayısıyla, Türkiye’deki mevcut kutuplaştırıcı politik ortamın, popülist ayrımcı nefret söylemlerinin grupların ve bireylerin ayrımcılık algılarını da zaman içerisinde etkilediğini söylemek yanlış olmayacaktır.

Grafik 2: 2018-2020 Araştırmaları Ayrımcılık Algısı Karşılaştırması

Diğer taraftan görüştüğümüz STK yöneticileri de sadece kendi çalıştıkları alanda değil diğer birçok alanda ayrımcılığın çok yaygın olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim İstanbul’da faaliyet gösteren ve ayrımcılıkla mücadele çalışmalarında bulunan bir derneğin yönetim kurulu üyesi bir görüşmeci şunları vurgulamıştır:

³² Uğurlu, Örgen. (2018). “Dönüşen Kentlerin Dönüşmeyen Ayrımcılığı: İzmit Romanları Örneği”, Uluslararası ayrımcılık Konferansı, İstanbul: ESHİD Yayınları, s. 66.

³³ Özatalay, Cem. – Doğuç, Seçil. (2018). Türkiye’de Ayrımcılık Algısı: Türleri, Failleri, Boyutları, İstanbul: ESHİD Yayını.

³⁴ <https://hrantdink.org/attachments/article/2665/Nefret-soylemi-ve-Ayr%C4%B1mc%C4%B1-Soylem-2019-Raporu.pdf> (Erişim: 24/09/2020).

Türkiye’de ayrımcılık çok yaygın. Daha çok, yani, belirttiğiniz tüm alanlarda, birisi daha çok birisi daha az diyemiyorum, hepsi aynı neredeyse. Farklı olan dışlanıyor, öteki olan dışlanıyor, o yüzden ayrımcılık her alanda, yani kadında da aynı, LGBTİ’lerle de aynı, engellilikte de aynı, etnik ya da dinsel alanda da aynı. Ben şeyi burada, yaşlı olmayabilir diye düşünmüştüm ama özellikle bu pandemi sürecinde de yaşlılara ayrımcılık içeren eylemleri gördük, özellikle 65 yaş ve üstü için mesela, ki ayrımcılığın özellikle 65 yaş ve üstü için arttığını düşünüyorum bu dönemde.

Yine İstanbul’da faaliyet gösteren ve LGBTİ+’ların hak mücadelesi alanında faaliyet yürüten bir derneğin katılımcısı ayrımcılığın yaygınlığına ilişkin ilginç bir tespitte bulunmaktadır:

Çalışma alanında çok fazla ayrımcılık olduğuna şüphe yok. Zaten Türkiye’nin genel sosyo-politik konjonktürü de buna çok müsait bu dönemlerde özellikle. Siz de biliyorsunuz pandemiyi bile LGBTİ’lerin üzerine yıktılar yani. Cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği temelli ayrımcılık, keza sağlık statüsü sebebiyle çok sık ayrımcılık yaşandığına tanık oluyoruz. HIV bunlardan bir tanesi. Yine spesifik olarak kadınlara dönük ayrımcılığın çok fazla olduğunu görüyoruz. Bu sadece non-trans, heteroseksüel kadınlara değil, işte lezbiyen, biseksüel, trans kadınlara dönük ayrımcılık. Hatta bazen az önce söylediğim gibi kadın hakları çalışan ya da feminist olduğunu beyan eden kişiler tarafından dahi ayrımcılık yapıldığına ve ihlal yaratıldığına tanık oluyoruz maalesef.

Daha çok Roman vatandaşların hak arama mücadelesi çerçevesinde faaliyet gösteren bir başka dernek yöneticisi de ayrımcılığın giderek arttığı kanısında.

Şunu söyleyebilirim, bence ayrımcılığın şiddeti gittikçe arttı, kutuplaşma çok arttı, politik dille beraber, politikacıların diliyle beraber, LGBTİ’lere karşı, dinsel farklı azınlıklara karşı, engellilere karşı, ileri yaşta olanlara karşı ayrımcılığın bu süreçte çok fazla arttığını düşünüyorum. Zaten ayrımcılık artarken herhangi ayrımcılığın karşısında mevzuatın düzenlenmesi ya da işte yasaların güncellenmesi ya da caydırıcı eylemlerin olmayışından kaynaklı olarak bence daha da bu anlamda zor durumda ülke doğru söylemek gerekirse.

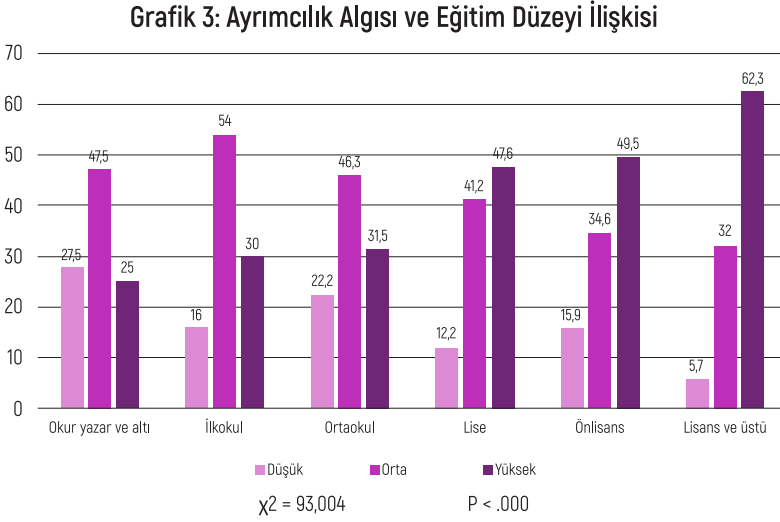
Burada önemli bir noktayı daha vurgulayalım. Ayrımcılık algısını belirleyen önemli etkenlerden birisi de ayrımcılığı deneyimlemiş olup olmama arasındaki fark gibi görünüyor. İleride tartışacağımız gibi, bu çalışmada katılımcılara tek bir kez bile olsa ayrımcılıkla karşılaşmış karşılaşmadıkları soruldu (Bkz. Grafik 9). Yukarıdaki Grafik 1 ile ayrımcılık deneyimine ilişkin yanıtları karşılaştırdığımızda ayrımcılığı deneyimleyen bireylerin ayrımcılık algılarının da yüksek olduğunu gözlemliyoruz. Nitekim bir ayrımcılıkla karşılaştığını belirtenler arasında toplumda yüksek oranda ayrımcılık olduğunu vurgulayanların oranı %56,7’yken, bu oran bir ayrımcılıkla karşılaşmadığını belirtenlerde %28,8’e düşüyor (P < .000).³⁵ Gelecekte ayrımcılığa uğrayıp uğramayacağı sorulduğunda da benzer oranlar karşımıza çıkıyor. Yani, ayrımcılığı hayatında en az bir kez deneyimlediğini belirtenlerin gelecekte bir ayrımcılıkla karşılaşacağını düşünme oranları da daha yüksek.

³⁵ İleriki bölümlerde de kullanacağımız ve istatistiki hesaplamaların yorumlanmasına yabancı okuyucu için P değerinden anlaşılması gereken şudur: P değeri 0,01 ile 0,05 aralığında ise iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı fark vardır. P değeri 0,001 ile 0,01 aralığında ise yüksek düzeyde olarak anlamlı fark vardır. P değeri 0,001’den daha küçük ise çok yüksek düzeyde istatistiksel olarak anlamlı fark vardır.

Grafik 1'de görülen ayrımcılığın yaygınlığı konusundaki farklılıkları anlayabilmek için bu veriyi bir takım bağımsız değişkenler ile (yaş, eğitim, cinsiyet ve gelir düzeyi) karşılaştırdık.

3.2. Ayrımcılık Algısı ve Demografik Göstergeler Arasındaki İlişki

Ayrımcılık algısı ve eğitim düzeyi karşılaştırılması yapılırken, karşılaştırmaların yapılabilmesi için ayrımcılık algısına yönelik yanıtlar (1'den 10'a kadar puanlama) kategorik hale getirilmiş, 1-5 arası puanlama düşük, 6-8 arası puanlama orta ve 9 ve 10 puanlar yüksek ayrımcılık algısı olarak sınıflanmıştır. Aşağıdaki grafikte görüldüğü gibi (Grafik 3), eğitim düzeyi ile ayrımcılığın yaygınlığı konusunda güçlü bir doğru orantı olduğu görülüyor.

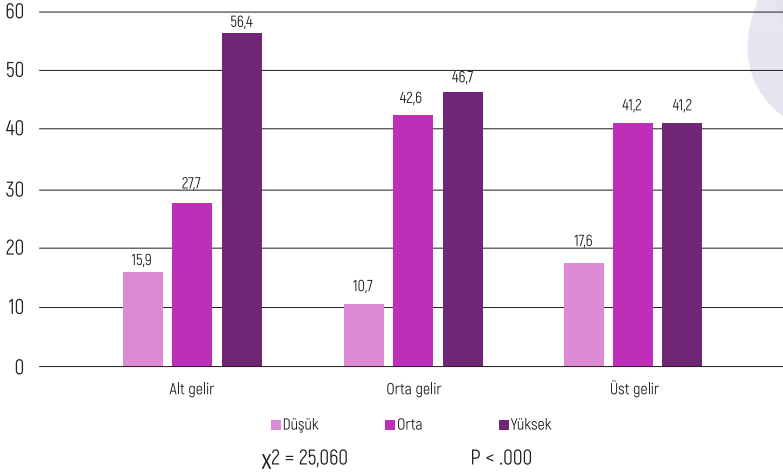
Grafikten görüleceği gibi, ortaokul ve altı eğitim düzeyinde olan katılımcılar çoğunlukla orta düzeyde bir ayrımcılık algısına sahipken lise mezunlarından itibaren bu algı yükselmekte, lisans ve daha üstü eğitim düzeyinde en yüksek düzeye ulaşmaktadır.

Ayrımcılık algısını cinsiyet ile karşılaştırdığımızda ise istatistiksel olarak anlamlı bir fark ortaya çıkmıyor. Yani yüksek ayrımcılık algısı kadın ve erkeklerde sırasıyla %48,1 ve %48,9.

Diğer taraftan gelir düzeyi açısından önemli bir fark ortaya çıkmaktadır. Gelir düzeyi düşük katılımcıların ayrımcılık algıları, gelir düzeyi daha yüksek olan bireylere oranla daha yüksek düzeydedir. Aşağıdaki grafik buna ilişkin verileri göstermektedir. (Karşılaştırmaların yapılabilmesi için gelir düzeyi alt, orta ve üst olmak üzere üç kategoride sınıflanmıştır).³⁶

³⁶ 5.000 TL ve daha düşük geliri olanlar alt, 5.001-10.000 TL arası orta ve 10.001 ve üstü gelire sahip olanlar üst gelir grubu olarak sınıflanmıştır.

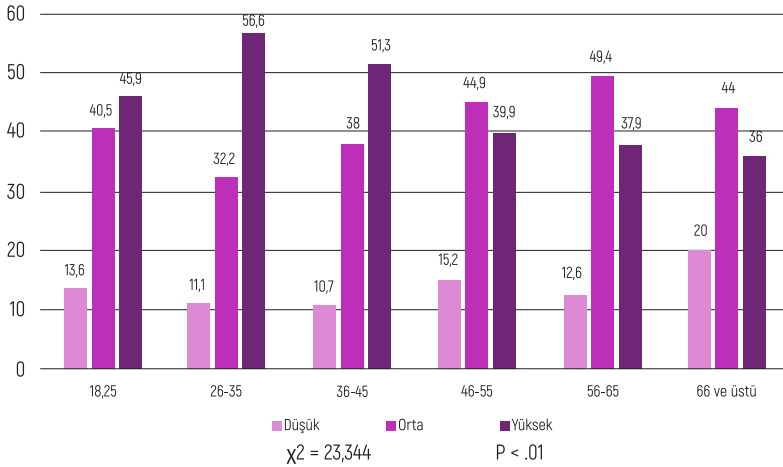
Grafik 4: Ayrımcılık Algısı ve Gelir Düzeyi İlişkisi

Bu durumda eğitim durumunun tersine, gelir düzeyi azaldıkça ayrımcılık algısının arttığını söylemek olanaklı görünüyor. Bu çerçevede gelir düzeyinin yüksekliğinin en azından bazı ayrımcılık biçimlerine (sınıfsal, yaşam biçimi vb.) uğrama oranını azalttığı düşünülebilir. Nitekim aşağıda tartışacağımız verilerde bu türden bir eğilim de ortaya çıkmaktadır. Diğer taraftan bunu tam olarak belirleyebilmek için ileriki bölümlerde tartışacağımız ayrımcılık deneyimleri ile ilgili verilere bakmak gereklidir.

Ayrımcılık algısı yaş ile karşılaştırıldığında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmaktadır ($P < .01$). Aşağıdaki grafik yaş ile ayrımcılık ilişkisini göstermektedir. Buna göre, 18-45 yaş aralığındaki kişilerin diğer yaş gruplarına göre daha yüksek bir ayrımcılık algısı olduğunu söylemek olanaklıdır.

Grafik 5: Ayrımcılık Algısı ve Yaş İlişkisi

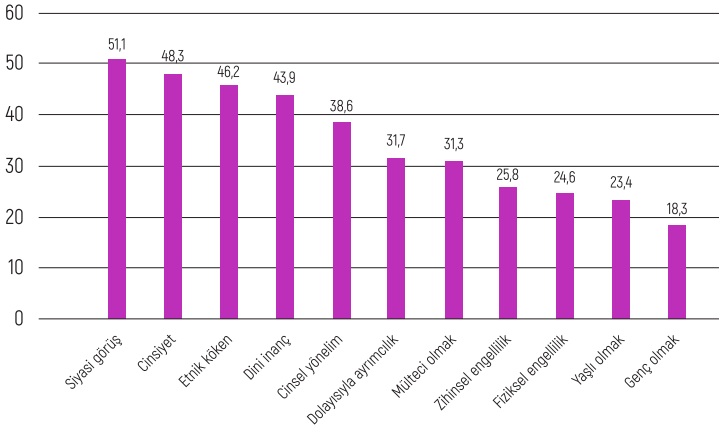
Buraya kadar elde edilen veriler değerlendirildiğinde, eğitim ve gelir düzeyi söz konusu olduğunda ayrımcılık algısında önemli bir farklılık ortaya çıktığını söylemek olanaklı. Yaş gruplarına göre ise daha kısmi bir farklılık ortaya çıkıyor. Cinsiyet ise ayrımcılık algısında bir fark yaratmıyor.

3.3. Türkiye’de Ayrımcılık Nedenlerine İlişkin Algılar

Daha önce yöntem başlığında belirtildiği gibi, bu çalışmanın katılımcılarına toplumsal yaşamda hangi ayrımcılık türlerinin hangi sıklıkla yaşandığına ilişkin gözlemleri sorulmuştur. Bu bölümde bu konudaki verileri tartışmaya çalışacağız.

Demografik verilerle karşılaştırmadan önce genel durumun ne olduğuna bakalım. Aşağıdaki grafik incelendiğinde şöyle bir görüntü ortaya çıkıyor: Fiziksel ve zihinsel engellilik, genç olmak ve yaşlı olmak en az ayrımcılığa uğrayan kategoriler olarak görülüyor. Buna karşılık cinsiyete, dini inanca, etnik kökene ve siyasi görüşe dayalı ayrımcılık en fazla ayrımcılığa uğrayan kategoriler olarak öne çıkıyor. Son yıllarda toplumun giderek iki kutba ayrılması ve özellikle kadın cinayetlerinin daha fazla görünür olması siyasi görüşe ve cinsiyete ilişkin ayrımcılığa yönelik bu algının görece olarak yüksekliğini açıklayabilir. Dini inanca ilişkin ayrımcılıkta ise katılımcılar çoğunlukla mezheplere dayalı ayrımcılığa vurgu yapmışlardır.

Grafik 6: Ayrımcılık Nedenleri*

* Yukarıdaki grafik belirtilen ayrımcılık türlerine genelde-her zaman yanıtını verenlerin oranını göstermektedir.

Bu soruda yer alan diğer kategorisinde ise çoğunlukla ekonomik güce ya da sınıfsal konuma yönelik ayrımcılık, eğitim düzeyine göre ayrımcılık, mesleğe ve statüye göre ayrımcılık, giyim tarzına (tesettür vb.) yönelik ayrımcılıktan bahseden katılımcılar olmuştur.

Bu verileri eğitim, gelir, yaş ve cinsiyete göre karşılaştırdığımızda karşımıza ilginç sonuçlar çıkmaktadır.

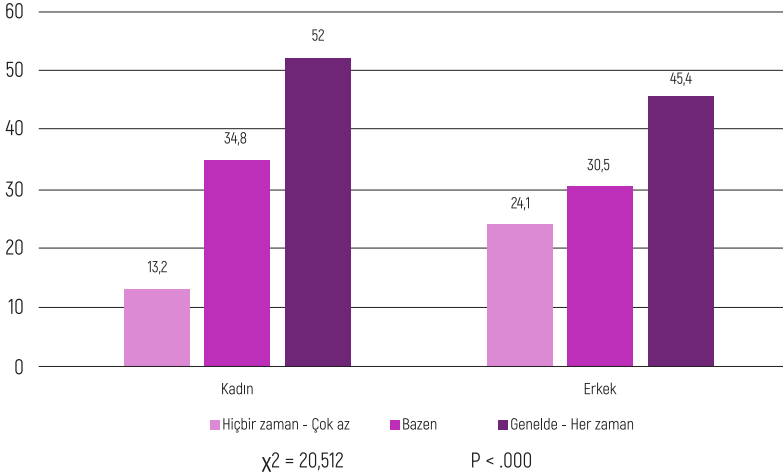
Eğitim düzeyi ile karşılaştırdığımızda, lisans mezunu ve daha üstü eğitim almış katılımcılar yukarıdaki bütün ayrımcılık biçimlerinin toplumda yaşandığını belirtiyor ve bu oranlar bütün ayrımcılık biçimlerinde %50'nin üzerine çıkıyor. Birkaç örnek verelim. Yukarıdaki Grafik 6'da en yüksek oranda ayrımcılığın yaşandığı belirtilen cinsiyet kategorisinde, lise ve daha altında eğitim düzeyine sahip katılımcılar arasında bu soruya genelde-her zaman yanıtını verenlerin toplam oranı %37 iken, bu oran ön lisans, lisans ve daha üstü mezunlarda %63'e yükseliyor ($\chi^2 = 281,339$, $P < .000$). Benzer biçimde, örneğin toplumda genel olarak daha az ayrımcılığa uğradığı düşünülen genç olmak kategorisinde bu oranlar, lise ve altı mezunlarda %37,5'ken,

daha yüksek eğitimli grupta bu durum ortalamanın çok üstünde bir orana ulaşıyor (%62,5, $\chi^2 = 88,349$, $P < .000$). Bu çerçevede eğitim düzeyinin toplumdaki ayrımcılığın algılanışına yönelik önemli bir etkiye sahip olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Gelir düzeyi söz konusu olduğunda ise ayrımcılık biçimlerinde istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıyor (bütün ayrımcılık biçimlerinde $P > .05$ olarak hesaplanmıştır). Ancak daha sonraki analizlerde görüleceği gibi alt ve orta gelir gruplarının kısmen daha üst gelir grubundan özellikle ayrımcılık deneyimleri konusunda farklılaştığını söylemek mümkün.

Aynı ayrımcılık biçimlerini cinsiyet ile karşılaştırdığımızda ise biraz daha karmaşık bir sonuçla karşılaşırız. Cinsiyet ayrımcılığı ve cinsel yönelim ayrımcılığı söz konusu olduğunda kadın ve erkek katılımcıların yanıtları istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık gösteriyor. Ancak diğer ayrımcılık biçimlerinde cinsiyetler arasında bu türden anlamlı bir fark görülüyor. Cinsiyet ayrımcılığına ilişkin verileri aşağıdaki grafikten inceleyelim.

Grafik 7: Katılımcının Cinsiyetine Göre Cinsiyet Ayrımcılığı Algısı

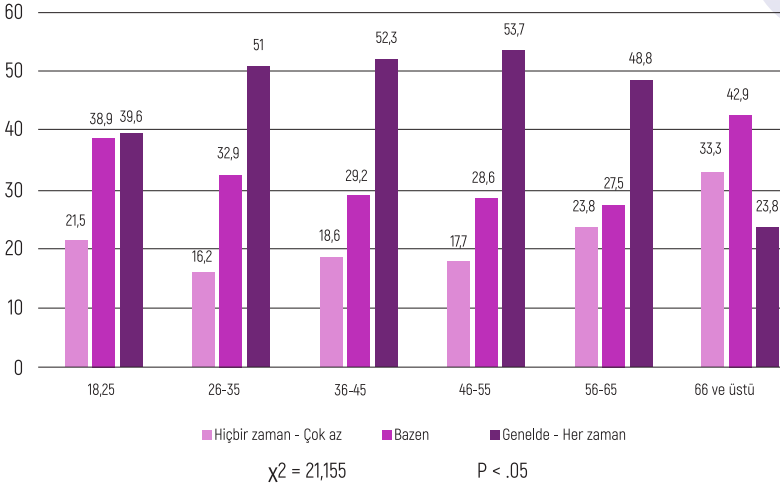

Görüleceği gibi kadın ve erkek katılımcılar arasında cinsiyet ayrımcılığına ilişkin algı konusunda önemli bir farklılık bulunmaktadır. Beklendiği gibi, kadınların ayrımcılık algıları erkeklere oranla daha yüksek düzeydedir. Diğer taraftan erkek katılımcıların oranlarının da yüksek olduğunu belirtmek gerek. Bu durumun kadına yönelik şiddet haberlerinin son yıllarda daha fazla görünür olmasıyla ve kadın hakları hareketlerinin ve örgütlerinin faaliyetlerinin artmasıyla ilişkili olduğu düşünülebilir.

Son olarak aynı verileri yaş kategorileriyle karşılaştırdık. Bu kategoride de cinsiyete benzer bir farklılaşma görülmekte, yani her ayrımcılık türüne yaklaşım yaş kategorilerinde kısmi olarak farklılaşmaktadır. Ancak en genel olarak özellikle etnik köken, dini inanç, fiziksel ve zihinsel engellilik, yaşlı olmak, cinsiyet ve cinsel yönelime karşı ayrımcılık konularında kısmen bir farklılık ortaya çıktığını gözlemliyoruz (sayılan ayrımcılık türlerinde istatistiksel olarak $P < .05$ olarak hesaplanmıştır). Bu farklılık genç, orta yaş ve yaşlı kategorilerinde ortaya çıkan bir farklılık. Kısaca, yukarıda saydığımız ayrımcılık türlerinden yaşlı olmak dolayısıyla karşılaşılan ayrımcılık dışında en çok genelde-her zaman yanıtını veren kesim orta yaş grubu (özellikle

26-55 arası). Örneğin cinsiyete yönelik ayrımcılığa ilişkin farklı yaş gruplarının ne düşündüklerini aşağıdaki grafikten inceleyelim.

Grafik 8: Cinsiyet Ayrımcılığı ve Yaş Grubu İlişkisi

Grafikten görüleceği gibi cinsiyete dayalı ayrımcılığın toplumda yüksek olduğuna ilişkin algı özellikle orta yaş grubunda daha baskın. Yukarıda bahsettiğimiz ayrımcılık türleri için de (yaşlı olmak dışında) aynı tablo ile karşılaşıyoruz. Yaşlılara yönelik ayrımcılık konusunda ise beklenebileceği gibi yaş ilerledikçe buna yönelik algı da yükseliyor (Yukarıdaki grafikte var olan yaş sıralamasına göre yaşlılara yönelik ayrımcılığa genelde-her zaman yanıtını verenlerin oranı sırasıyla şöyle: %14,7, %25,4, %24,5, %28,1, %29,1 ve %34,8; $P < .05$).

Buraya kadar sunduğumuz verileri kısaca değerlendirecek olursak şunları söyleyebiliriz: Eğitim düzeyi arttıkça her alandaki ayrımcılıklar konusundaki algı da yükseliyor, yani ikisi arasında bir doğru orantı var diyebiliriz. Ancak gelir düzeyi ile karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar ortaya çıkmıyor. Sadece alt ve orta gelir gruplarının daha üst gelir grubuna göre ayrımcılık algılarının kısmen daha yüksek olduğunu söyleyebiliriz. Cinsiyet ve yaş değişkenleri ise sadece bazı ayrımcılık türlerinde bir farklılık olarak ortaya çıkabiliyor. Aşağıdaki tablo hangi bağımsız değişkenin hangi ayrımcılık konusunda farklılık yarattığını göstermektedir.

Tablo 1: Bağımsız ve Bağımlı Değişkenler Arasında İstatistiksel Olarak Anlamlı İlişkiler

AYRIMCILIK TÜRÜ/ BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER			
	Eğitim	Gelir Düzeyi	Cinsiyet	Yaş
Etnik Köken	X (P < .000)			X (P < .01)
Dini İnanç	X (P < .000)		X (P < .01)	X (P < .01)
Mülteci Olmak	X (P < .000)			
Fiziksel Engellilik	X (P < .000)		X (P < .01)	X (P < .05)
Zihinsel Engellilik	X (P < .000)		X (P < .01)	X (P < .05)
Genç Olmak	X (P < .000)			
Yaşlı Olmak	X (P < .000)		X (P < .01)	X (P < .01)
Cinsiyet	X (P < .000)		X (P < .000)	X (P < .05)
Cinsel Yönelim	X (P < .000)		X (P < .000)	X (P < .05)
Siyasi Görüş	X (P < .000)			X (P < .05)
Dolayısıyla Ayrımcılık	X (P < .000)	X (P < .000)		

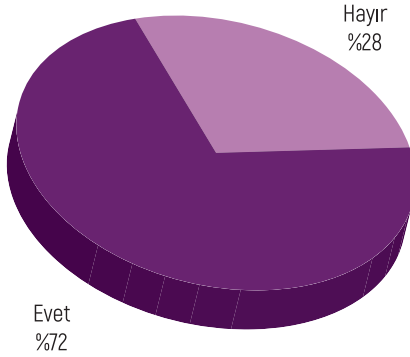
Yukarıdaki tablo genel olarak şunu söylemektedir: Eğitim düzeyi bütün ayrımcılık biçimlerinin algılanmasında önemli bir etkidir ve yüksek bir anlamlılık düzeyine sahiptir. Gelir düzeyi sadece dolayısıyla ayrımcılıkta kısmen etkili olmaktadır (gelir arttıkça dolayısıyla ayrımcılık algısı da kısmen yükselmektedir). Katılımcının cinsiyeti, cinsel yönelim ve cinsiyet ayrımcılığında önemli bir etkenken (kadınlarda bu iki ayrımcılığa ilişkin algı daha yüksek), diğer dört ayrımcılık biçiminde kısmen açıklayıcıdır. Son olarak katılımcının yaşı da ayrımcılık algısında etkili olabilmekle birlikte çoğunlukla kısmi bir etkiye sahiptir.

34. Ayrımcılık Deneyimleri ve Geleceğe İlişkin Algılar

Yöntem bölümünde de açıklandığı gibi bu çalışmanın temel amaçlarından biri, bireylerin herhangi bir ayrımcılıkla karşılaştıklarında ya da karşılaşma ihtimalleri olduğunu düşündüklerinde buna karşı mücadele yollarının neler olduğunu bilip bilmedikleri ve herhangi bir mücadeleye girişmedilse bunun nedenlerini anlamaktır. Çalışmada katılımcılara bu noktalara ilişkin sorular yöneltilmiştir. Bu başlık altında bu türden sorulara verilen yanıtları değerlendireceğiz.

Katılımcılara öncelikle tek bir kez bile olsa herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşmış ve karşılaşmadıkları sorulmuştur. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 9: Ayrımcılıkla Karşılaştınız mı?

Grafikten görüldüğü gibi, katılımcıların üçte ikisinden fazlası (%72) bir kez bile olsa ayrımcılıkla karşılaştığını belirtmiştir. Burada tartışılması gereken noktalardan biri, neyin ayrımcılık olduğunu ve neyin ayrımcılık olmadığını bireyler tarafından nasıl tanımlandığıdır. Aşağıda katılımcıların karşılaştıkları ayrımcılığa ilişkin açıklamalarını değerlendirirken bu konuya değineceğiz. Fakat önce yukarıdaki grafikte ortaya çıkan sonucu demografik verilerle karşılaştıralım.

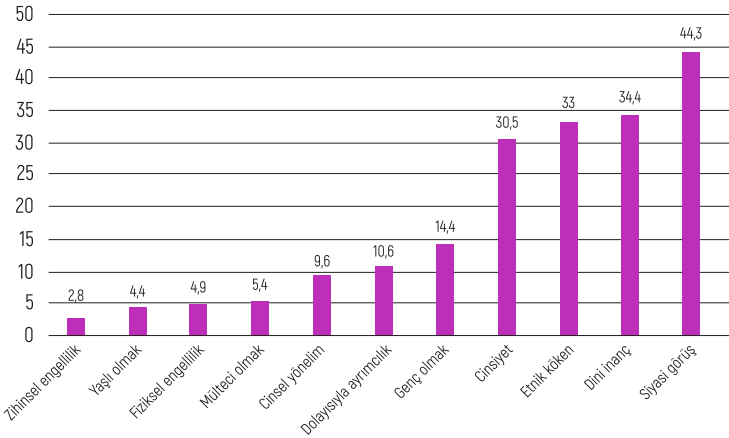
Yaş, eğitim, cinsiyet ve gelir durumu ile karşılaştırdığımızda, gelir düzeyi dışındaki diğer değişkenler arasında yüksek bir ilişki karşımıza çıkıyor ($P < .000$). Gelir düzeyinde ise bu farklılık kısmi düzeyde ($P < .01$). Nedir bu farklılıklar? Yaş söz konusu olduğunda özellikle 26-45 yaş arası katılımcılarda ayrımcılığa uğradığını belirtenlerin oranı daha ileri yaşlarda olanlara

göre daha yüksek. Eğitim yine yüksek anlamlı bir fark yaratıyor. Öncelikle bütün eğitim düzeylerinde ayrımcılığa uğradığını belirtenlerin oranı oldukça yüksek. Ancak beklenenin aksine, ayrımcılıkla karşılaştığını belirtenler arasında lisans ve daha üstü mezunlar daha yoğun. Bu durum daha yüksek eğitim almış kişilerin ayrımcılık konusunda daha hassas olması ve bu nedenle de ayrımcılık kavramını daha geniş görüyor ya da tanımlıyor olmasından kaynaklanıyor olabilir.

Cinsiyet de anlamlı bir fark yaratıyor. Nitekim ayrımcılığa uğradığını belirten kadınların oranı erkeklere göre daha yüksek (Kadınlar %76,2; erkekler %67,9). Yukarıda da vurguladığımız üzere gelir düzeyi de kısmen de olsa anlamlı bir fark yaratıyor. Nitekim, 2500 ve altı gelire sahip olduğunu belirtenler arasında ayrımcılığa uğradığını söyleyenlerin oranı %80,9'ken bu oran 10001 ve üstü gelire sahip olanlarda %67,2'ye düşüyor. Bu çerçevede gelir düzeyi yüksekliğinin ayrımcılığı deneyimleme olasılığını görece olarak biraz daha azalttığı söylenebilir.

Ayrımcılığa uğradığını belirten katılımcılara ne tür bir ayrımcılıkla karşılaştıkları sorulmuştur. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 10: Karşılaşılan Ayrımcılık Türü

Siyasi görüş, dini inanç, etnik köken ve cinsiyete dayalı ayrımcılık katılımcıların en fazla karşılaştıkları ayrımcılık biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada siyasi görüş tanımının katılımcılar tarafından çok geniş tanımlandığını belirtmekte fayda var. Nitekim torpili olmadığı için işe alınmadığını, hep torpilliler olarak işe alındığını belirten katılımcılar siyasi görüşleri nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını düşünmektedirler. Oysa bilindiği üzere torpil, haksız ayrımcılık olarak tanımlandığında bunun nedenlerinden biri siyasi görüş olabileceği gibi başka nedenler de olabilir. Ancak katılımcılarca siyasi görüş nedeniyle ayrımcılık olarak kodlanmıştır. Diğer taraftan halihazırda hükümetin her alanda egemen olmaya yönelik politikaları, örneğin atamalarda liyakatin geri planda kalması ve benzer uygulamaların toplumda oldukça görünür hale gelmesi siyasi görüş ayrımcılığı fikrinin daha yaygın olmasına yol açmış görünüyor.

Ayrımcılığa uğradığını belirten katılımcılardan açık uçlu bir soruyla ne tür bir ayrımcılıkla karşılaştıklarını açıklamaları istenmiştir. Burada verilen yanıtlar katılımcıların ayrımcılıktan ne

anladıklarını da anlamamızı sağlıyor. Öncelikle, cinsiyetinden (özellikle kadın olduğu için), mezhebinden (özellikle Alevi olduğu için), etnik kökeninden (özellikle Kürt olduğu için), siyasi görüşünden ve fiziksel engelinden dolayı ayrımcılık yaşadığını belirtenler yoğun olarak karşımıza çıkıyor. Ayrımcılık biçimi ise çalışma alanında işten atılma, işyerinde mobbing ve taciz, terfi alamama, işe alınmama; toplumsal yaşamda küçümsenme, aşağılanma, dışlanma, ötekileştirilme, ciddiye alınmama, sözlü taciz, mahalle baskısı; eğitim kurumlarında aşağılanma, taciz, küçümsenme gibi tavır ve davranışlarla karşımıza çıkmaktadır. Ne tür bir ayrımcılıkla karşılaştıklarını kısaca açıklamalarını istediğimizde şu tür yanıtlarla karşılaştık:

"1989 Bulgaristan göçmeniyim. İş için görüştüğüm milliyetçi biri tarafından "ülkenin sırtına yük olmak" sebebiyle suçlanmışım."

"20'li yaşlarımda köyden İstanbul'a çalışmaya geldiğimde orta okul mezunu olduğum için kolay kolay iş verilmedi."

"Aile içinde erkek kardeşim her zaman maddi ve manevi olarak daha çok destekleniyor."

"Ailenin kız çocuğu olarak erkek kardeşimin faydalandığı özgürlüğe hiçbir zaman sahip olamadım, cinsel yönelimimi saklamak zorundayım."

"Alevi olduğum için genelde sosyal ortamlarda sıkıntı yaşıyorum. Dinsel farklılık birçok alanda ayrımcılığı doğuruyor."

"Arapça konuştuğum için mülteci olduğumu sanıp hakaret ettiler. Kötü söylemlerle küçük düşürücü davranışlarda bulundular."

"Başörtümden dolayı ayrımcılık yaşadım. Kadın olduğum için ilkokuldan sonra abilerim tarafından okutulmadım. Daha sonraki okuma isteklerim de eşim ve ailem tarafından reddedildi."

"Beden kitle endeksimin yüksek olması nedeniyle fiziksel görünüme dair ayrımcılığa uğruyorum."

"Ben mülteciyim. İş verilmiyor bize. Sigortasız çalıştırıyorlar. Ayrıca az maaş ve hakaretler."

"Bir gazetenin Ankara temsilciliğinde çalışıyorum. Kadın olduğum için yıllardır maaşım artmıyor ve iş yerindeki konumum değişmiyor."

"Biseksüel olarak psikoloğa gittim ve bana bunun normal olmadığını ve böyle hissetmemem gerektiğini söyledi."

"Çalıştığım kurumda açığa alındım. Siyasi ve dini görüşlerimden dolayı ayrımcılık yaşadım."

"Çalıştığım kurumda çoğu çalışan doğulu olduğundan, ben de batılı olduğumdan beni hep dışladılar."

"Çocuğum engelli olduğu için okulda ayrımcılıkla karşılaştım. Küçümseme, dışlama ve alay edildi."

"Diyarbakırlı olduğum için bazen gittiğim işlerde ayrımcılığa uğrarım. Bununla kendim mücadele ettim. Bir yere başvurmadım yani."

"Doğubayazıt'ta Türkçe çay istediğim için hizmet alamamıştım."

"Doğuştan sakatlığım var ve hayatım boyunca doğru düzgün bir işte çalışmadım."

"Engelliler için hiçbir hizmet yapılmıyor. Kaldırım rampaları neredeyse hiç yok veya arabalar tarafından engellenmiş. Engelimden dolayı iş başvurularım olumsuz sonuçlanıyor."

"Ev kiralarken bekar olmamdan dolayı ev sahibi evi kiralamak istemedi."

"Genel olarak hayatımın birçok evresinde genellikle etnik kökenimden ve doğduğum yer olan Diyarbakır'dan dolayı ayrımcılıkla karşılaştım. Bir de fiziksel engelimden dolayı."

"İstanbul'a ilk geldiğimiz yıllarda ev ve iş aradığımız zaman memleket soruyorlardı ve sırf Kürt olduğum için defalarca işe alınmama ve ev verilmeme durumu olmuştur."

"İş başvurusunda yaşımın genç olmasından ötürü geri çevrildim."

"İş yerimde yaşımdan dolayı yaşlılığım ile ilgili ayrımcılık yaşıyorum."

"İşe girerken tüm donanımlarıma rağmen Sünni olmam sebebiyle önyargılı muamele gördüm."

"Küçümsendiğim çok oldu kadın olduğum için. Aynı zamanda namaz kıldığım için ve oruç tuttuğum için dalga geçildi."

"Okulda kapalılık ve açıklık konusunda ayrımcılık var. Ben başım açık olduğu için hep tacize, küçümsenmeye uğruyorum."

"Siyasi görüşümü belirttiğim için dışlanma, mezhepsel olarak işe alınmama durumu oldu. Mezhebimi öğrendikten sonra işe almadığını söyledi."

Bu söylemlerde dikkat edilmesi gereken noktalardan birisi, ayrımcılığın çoğu zaman çoklu (multiple) bir temele sahip olduğudur. Yani bir kişi hem etnik kökeninden hem cinsiyetinden hem de dini inancından kaynaklı bir ayrımcılığa maruz kalabilmektedir. Kişinin birbirinden farklı kimlikleri nedeniyle ayrımcılığa maruz kalması uğranılan ayrımcılık düzeyini de arttırabilmektedir. Bu durum ayrımcılıkla mücadele için birtakım sorunlar yaratabilir. Örneğin Fransa'da bir işveren, etnik bir kökene sahip bir kadın işçiyi terfi ettirmemiş, mahkemede ise hem siyahları (ancak erkek olanları) hem de kadınları (ancak beyaz olanları) terfi ettirdiğini ispat ederek ayrımcılık iddiasını reddetmiştir. Bu çerçevede hukukçular, hukuk mahkemelerinde birden çok gerekçeye dayalı ayrımcılık iddiasında bulunan davacılar tarafından açılan davaların tek bir temelde gerçekleşmiş ayrımcılıkları içeren davalara göre daha başarısız olma eğiliminde olduğunu ve çoklu ayrımcılık iddiaları için ayrıca belirlenmiş bir hukuk yolunun olması gerektiğini gözlemlemiştir.³⁷ Bu nokta görüşme yaptığımız bir engelli kadın derneği tarafından da vurgulanmıştır.

...ayrımcılık çoklu bir şey ve kesişen bir şey ya. Yani ben engelli kadını, sadece alanımı engelli kadınlar oluşturur demek gibi bir lüksümüz yok. Engelli kadındır ama aynı zamanda LGBTİ bir bireydir. Dolayısıyla, hani aynı zamanda ırk ve etnik kökeni sebebiyle başka türlü bir ayrımcılığa uğruyordur. Bir inanç özgürlüğü ile ilgili başka bir problem yaşıyordur. Dolayısıyla çoklu kesişen bir alan ayrımcılık alanı. Biz de böyle bakıyoruz açıkçası, daha bütünlüklü bakmaya çalışıyoruz.

Buna ek olarak, yukarıda vurguladığımız gibi, ayrımcılığın tanımlanması da bazı katılımcılar tarafından çok geniş biçimde yapılmaktadır. Deneyimledikleri ya da şahit oldukları ayrımcılık biçimleri sorulduğunda kimi katılımcıların verdikleri yanıtlar bunu kanıtlar görünmektedir. Birkaç örneği aşağıda sunuyoruz.

"Attığı tweet nedeniyle komşusu şikâyet etti, dükkanına ceza kesildi."

"Avukatların vergi yükünü azalttı ama biz muhasebecilerinkini kaldırmadı. Bence bu büyük bir ayrımcılık."

"Bankalarda, hastanelerde sıra bekleme."

"Bir eylemde haksız yere gözaltına alındım."

"Feminizmi bilmeyenlerin feminizmi aşağılaması."

"Felsefe mezunuyum, atama yapılmıyor. Bizim yerimize ücretli öğretmen alınıyor."

"Eşinden ayrılmış biri ile eşi ölmüş biri aynı değil. Devlet tarafından kocasından ayrılmış kişiye ödeme yapılırken eşi ölmüş olan kişi hiçbir şekilde destek alamıyor."

"Hastanede tanıdık olmaması veya farklı bir devlet kurumunda tanıdığı olan ile olmayan arası farklar."

"Kadın olarak her zaman ayrımcılıkla karşılaşırım. Suriyelilere daha fazla tolerans sağlanıyor. Bunu söyledim diye faşist ilan edildim."

³⁷ Mercat-Bruns, Marie. [2016]. Discrimination at Work: Comparing European, French, and American Law, Los Angeles: University of California Press, s. 233. Bu çalışma çoklu ayrımcılık ve onunla mücadele konusunda başka birçok örnek vermektedir.

"Otobüsteyken ben ve benden daha genç bir kadın otobüse bindik, boş yeri ilk ben gördüğümde yine de koltuğu ona vermemi istediler, bu da beni rahatsız etti."
 "Öğrenciyken okulum kapatıldı." (15 Temmuz sonrası kapatılan okulları kastediyor.)
 "Trafikte bir tartışmada mahkemelik olduğum için hastaneye iş başvurumda mahkeme cezası almadığım halde sisteme yansıdı."

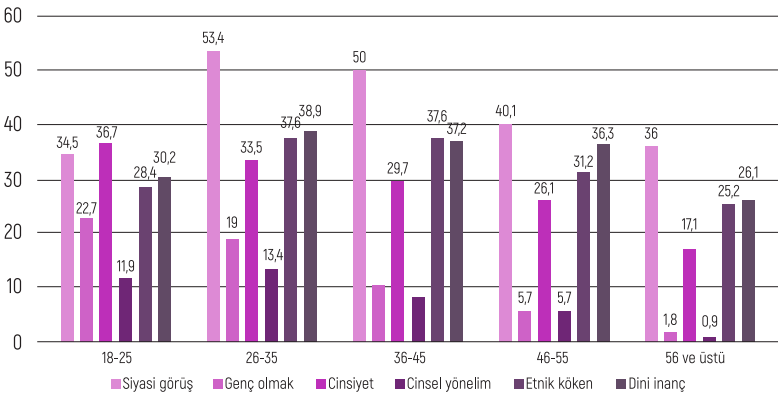
Bu türden yanıtlar, ayrımcılığın bazı insanlar tarafından çok geniş tanımlandığını ve karşılaşılan birçok farklı durumun ayrımcılık olarak değerlendirildiğini, fakat aynı zamanda kendi ayrımcılık deneyimlerini anlatırken bile ayrımcı bir dil kullanabildiklerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla doğrudan ayrımcılık, dolaylı ayrımcılık ve pozitif ayrımcılık gibi kavramların toplumda çok fazla bilinir kavramlar olmadığı söylenebilir. Bir engelli kadın derneği yöneticisi de benzer noktalara vurgu yapıyor.

Bir kere insanlar ayrımcılığın ne olduğunu bilmiyorlar bence. Bunun kendisi de bir problem. Yani herkes her şeyi bir kere hani ayrımcılık olarak görebiliyor. Ayrımcılık çok daha spesifik ve kendine özgü bir şey aslında. Çok kolay yaşanabilen, çoklu şekilde yaşanabilen, belki özellikli bir mesele. Ama hani bir kere neyin ayrımcılık olduğunu bilmeleri de önemli bir şey bence insanlar açısından. Dolayısıyla çoğu kez bu birbirleriyle karıştırılan bir şeye dönüşebiliyor çünkü. Bir ayrımcılık meselesini önce anlatmak gerekiyor. Biz neye ayrımcılık diyoruz gerçekten? Bu çok literatürden de bağımsız bir şey aslında. Evet literatürün tanımladığı bir ayrımcılık kavramı var, hukukun ayrımcılık olarak gördüğü durumlar var. Belki tüm bunları harmanlayıp günlük hayatta insanların anlayabilecekleri bir şekle dönüştürüp sormakta, bunun geri bildirimini almakta fayda var. Çünkü şaşıyorlar bazen. Yani şiddet de mesela öyledir. Ama o şiddet miymiş dedikleri gibi, ha gerçekten bu ayrımcılık mıymiş filan halleri olabiliyor insanların. Bazen bilmiyorlar ya da tam tersi.

Grafik 10'da gösterilen deneyimlenen ayrımcılık türlerini yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi ile karşılaştırdığımızda aşağıdaki gibi bir tablo karşımıza çıkarıyor.

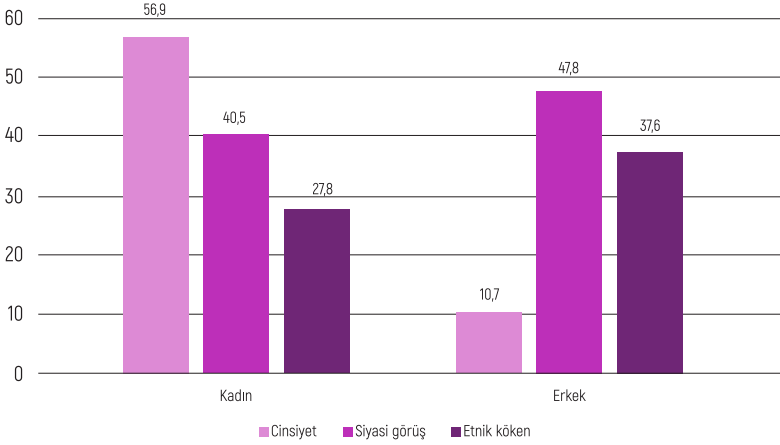
Genç ve orta yaştan katılımcılar daha ileri yaştakilere göre genç olmak ($P < .000$), siyasi görüş ($P < .000$), cinsiyet ($P < .01$), cinsel yönelim ($P < .01$) söz konusu olduğunda istatistiksel olarak yüksek, etnik köken ($P < .05$) ve dini inanç ($P < .05$) konusunda kısmi düzeyde bir oranla daha fazla ayrımcılığa uğradığını düşünüyor. Diğer değişkenler ile yaş arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıyor. Aşağıdaki grafik bu farklılıkları göstermektedir.

Grafik 11: Yaşa Göre Karşılaşılan Ayrımcılık Türü

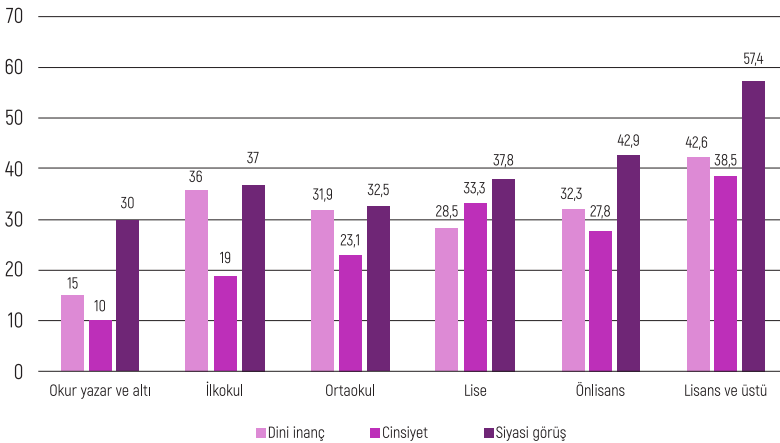
Cinsiyete göre karşılaştırdığımızda özellikle katılımcının cinsiyeti ($P < .000$) ve etnik kökeni ($P < .000$) nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını belirtenler arasında yüksek düzeyde, siyasi görüşü ($P < .05$) nedeniyle ayrımcılığa uğradıklarını belirtenler arasında ise kısmi düzeyde istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar karşımıza çıkıyor.

Grafik 12: Cinsiyete Göre Karşılaşılan Ayrımcılık Türü

Eğitim durumuna göre karşılaştırıldığında istatistiksel olarak anlamlı çıkan farklılıklar dini inanç ($P < .000$), cinsiyet ($P < .000$) ve siyasi görüş ($P < .000$) değişkenlerinde ortaya çıkıyor. Aşağıdaki grafik bu üç değişkene ilişkin verileri göstermektedir.

Grafik 13: Eğitim Düzeyine Göre Karşılaşılan Ayrımcılık Türü

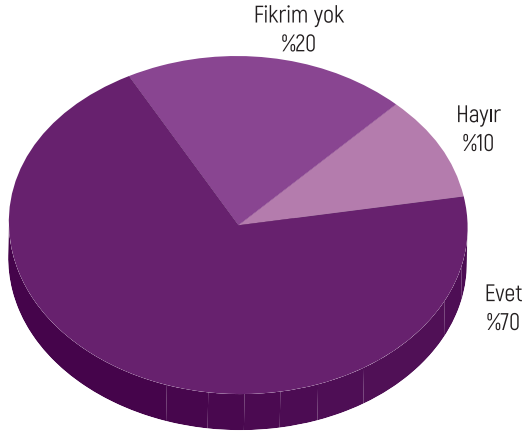
Her üç değişken için söylendiğinde en yüksek oranlar lisans ve üstü eğitim alanlarda karşımıza çıkıyor. Eğitim düzeylerinin kendi içerisindeki farklılıklar da görülebilir. Bir kere siyasi görüşe dayalı ayrımcılık bütün eğitim düzeylerinde en yüksek orana sahip, ama dini inanç ayrımcılığı bazı eğitim düzeylerinde (ilkokul ve ortaokul) siyasi görüş ayrımcılığına çok yakın oranlarda. Dolayısıyla her eğitim düzeyi hem kendi içinde hem de diğer eğitim düzeylerine oranla farklılaşabiliyor.

Ayrımcılık değişkenlerini son olarak gelir düzeyi ile karşılaştırdık. Buradan elde edilen veriler yukarıda daha önce toplam gelir ile karşılaştıran oranlara benzer nitelikte. Yani gelir düzeyi düştükçe ayrımcılıkla karşılaşma oranı bir miktar artıyor. Özellikle fiziksel engellilik (P <.000), zihinsel engellilik (P <.01), etnik köken (P <.05) ve mülteci olmak (P <.05) söz konusu olduğunda daha düşük gelire sahip olanlar bu ayrımcılık biçimleriyle daha fazla karşılaştıklarını belirtiyor.

Bu konuda son olarak geleceğe ilişkin verileri tartışacağız. Katılımcıların gelecekte herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşp karşılaşmayacakları sorusuna verdikleri yanıtlara ilişkin veriler Grafik 14'te gösterilmiştir.

Daha önce katılımcıların tek bir kez bile olsa ayrımcılıkla karşılaşp karşılaşmadıklarına ilişkin verileri değerlendirmiştiğ (bkz. Grafik 9). Gelecekte karşılaşp karşılaşmayacaklarına ilişkin veriler de benzer oranlara sahip.

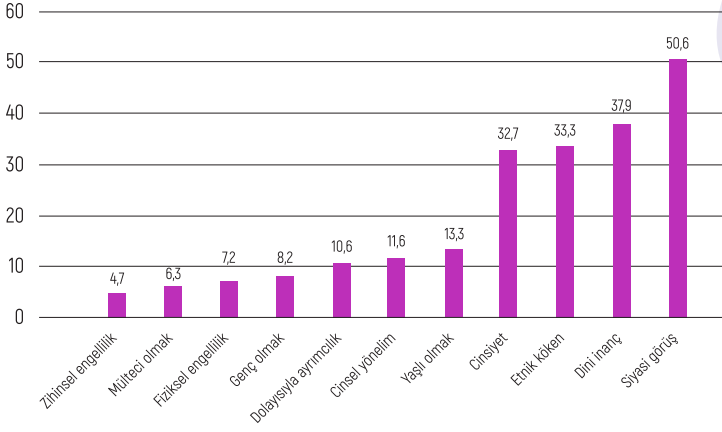
Grafik 14: İleride Herhangi Bir Ayrımcılığa Uğrayacağınızı Düşünüyor musunuz?

Yukarıdaki grafikten de görüldüğü üzere, gelecekte ayrımcılıkla karşılaşabileceğini düşünenlerin oranı %70 düzeyindedir ve bu oran herhangi bir ayrımcılık deneyimlediklerini söyleyenlerin (%72) oranıyla çok benzer düzeyde. Dolayısıyla bir kez ayrımcılıkla karşılaşan bir birey gelecekte de bir ayrımcılıkla karşılaşacağını düşünüyor olmalı. Hayır diyenlerin oranı ise %10 civarında ve daha önce karşılaşmadığını söyleyenlerin bir kısmı geleceğe ilişkin ne olacağı sorulduğunda fikrim yok yanıtına kaymış görünüyor.

Bu soru ile bağlantılı olarak ne tür bir ayrımcılıkla karşılaşacaklarını düşündükleri sorulduğunda aşağıdaki gibi bir görünüm ortaya çıkıyor.

Grafik 15: Gelecekte Hangi Nedenle Ayrımcılığa Uğrayacağınızı Düşünüyorsunuz?

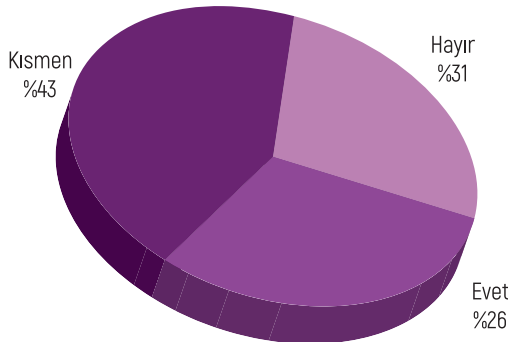
Görüleceği gibi Grafik 10 ile karşılaştırdığımızda neredeyse birebir bir benzerlik görülüyor. Yani katılımcıların geleceğe yönelik algısı, siyasi görüş, dini inanç, cinsiyet ve etnik kökene bağlı olarak bir ayrımcılıkla karşılaşabileceği yönünde. Her iki veriye de dayanarak Türkiye’de siyasi görüş, dini inanç, cinsiyet ve etnik kökene dayalı ayrımcılığın diğer ayrımcılık türlerine oranla daha yoğun olarak yaşandığını ve gelecekteki muhtemel beklentilerin de bu yönde olduğunu söylemek mümkün.

3.5. Ayrımcılıkla Mücadele Deneyimleri

Buraya kadar bireylerin Türkiye’de ayrımcılığa yönelik algılarına ve ayrımcılık deneyimlerine ilişkin verileri ortaya koymaya çalıştık. Bu bölümde aynı bireylerin ayrımcılıkla mücadele etmede hak arama mekanizmaları hakkında ne kadar bilgi düzeyleri, ayrımcılığa uğrayan bireylerin hak arama mekanizmalarını kullanıp kullanmadıkları ve bu süreçte önlerine çıkan engeller üzerine elde edilen verileri sunmaya çalışacağız.

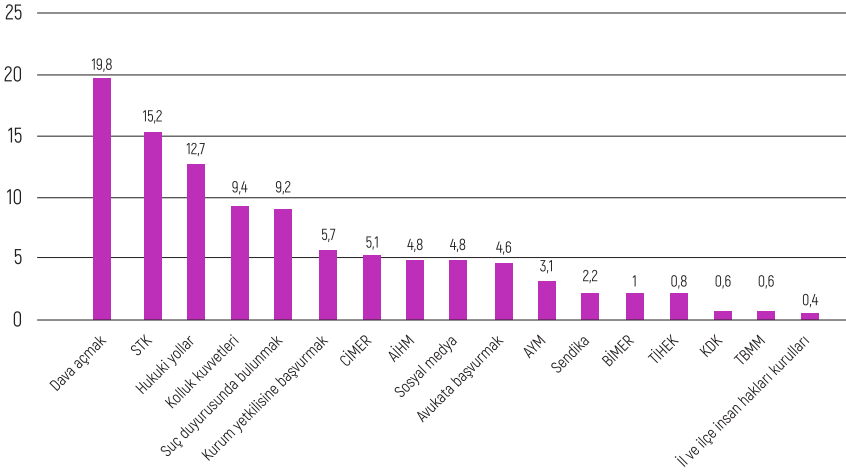
Katılımcılara bir ayrımcılıkla karşılaştıklarında haklarını bilip bilmedikleri sorulmuştur. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 16: Bir Ayrımcılıkla Karşılaşırsanız Hangi Haklara Sahip Olduğunuzu ve Hukuki Mücadele Yollarını Biliyor Musunuz?

Yukarıdaki grafiğe göre, bireylerin sadece dörtte biri bir ayrımcılık karşısında haklarını bildiğini, üçte bire yakını ise bilmediğini belirtmektedir. Kısmen bildiğini belirtenlerin oranı ise %43'tür. Bu verilerden hareketle Türkiye'de bireylerin dörtte üçünün ayrımcılıkla karşılaşmaları durumunda başvuracakları hukuki mekanizmalar hakkında yeterli düzeyde bilgiye ya hiç sahip olmadıkları ya da kısmen sahip oldukları söylenebilir. Bu noktada katılımcılardan açık uçlu bir soruyla bildikleri mekanizmalardan üç tanesini belirtmeleri istenmiştir. Daha anlaşılır olabilmesi için verilen üç yanıtın bir ortalamasını alarak bir grafik oluşturduk. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen üç yanıtın toplu gösterimini sunmaktadır.

Grafik 17: Ayrımcılıkla Mücadele Yollarından En Çok Bilinenler

Dava açmak en bilinen yol olarak görünmekte, katılımcıların yaklaşık %20'si bu yanıtı veriyor. İkinci olarak ilgili alandaki STK'lara başvurmak da katılımcılar arasında mücadele yollarından biri. Çok genel olarak ifade edilmiş olan hukuki yollar üçüncü sırada geliyor. Kolluk kuvvetlerine başvurmak ve suç duyurusunda bulunmak sırasıyla dördüncü ve beşinci sırada. AYM'ye, TİHEK'e, KDK'ye, TBMM'ye, İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına başvuracağını belirtenlerin oranı oldukça düşük. İleride görüleceği gibi, bu kurumlardan bir kısmı ya çok az biliniyor ya da ayrımcılıkla mücadele konusunda bu kurumlardan beklenti oldukça düşük.³⁸ Bunu TİHEK'in kendi raporlarında da izlemek mümkün. Nitekim, 2018 yılında ayrımcılık yasağı kapsamında TİHEK'e sadece 371 başvuru yapılmış, bunlardan sadece 34'ü incelemeye alınmış, geri kalan başvurular mevzuatta yer alan şartları taşımadığı için (örneğin LGBTİ+'ların başvuruları mevzuatta geçmemektedir) reddedilmiştir.³⁹ Her şey bir yana bırakılsa bile, bir yıl içinde yapılan sadece 371 başvuru ya TİHEK'in yeterince tanınmadığı ya da bu kuruma çok fazla güvenin olmadığı biçiminde değerlendirilebilir. KDK/Ombudsmanlık kurumu da benzer bir durumdadır. Nitekim 2019 yılında KDK'ye toplam 20.968 başvuru yapılmıştır ancak bunların

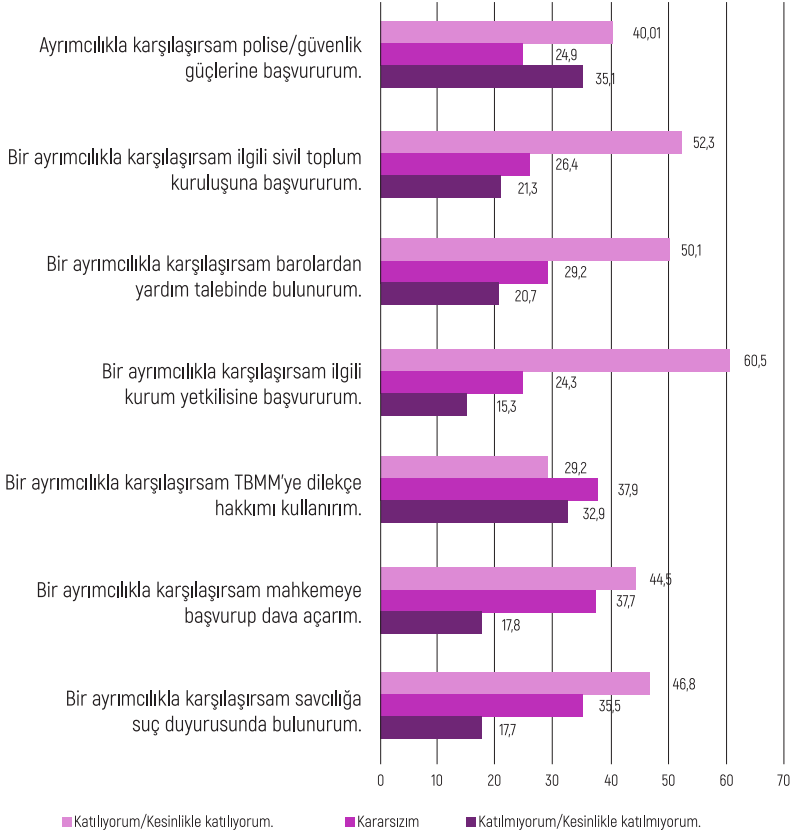
³⁸ Bu çalışma ile benzer olarak engelliler arasında TİHEK ve KDK'nin bilinirliğinin oldukça düşük olduğunu gösteren bir çalışma için, bkz. ESHİD, Engellilerin Adalet Erişimi, Mevzuat Taraması Saha Araştırması Raporu, s. 15.

³⁹ TİHEK, Ayrımcılıkla Mücadele 2018 Yılı Raporu.

sadece 886'sı (%4,2) insan hakları ve ayrımcılık konusundadır.⁴⁰

Bu noktada katılımcılara bir Likert ölçeği kullanılarak eğer bir ayrımcılıkla karşılaşırlarsa normalde nasıl bir girişimde bulunacaklarına ilişkin tavırları sorulmuştur. Aşağıdaki grafik bu sorulara verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 18: Ayrımcılığa Uğrandığı Takdirde Yapılacak Girişim

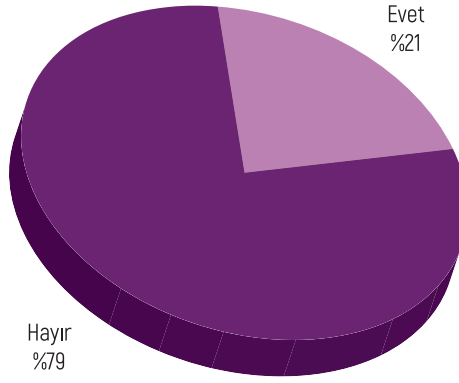

"İlgili kurumun yetkilisine", "İlgili STK'ya", ve "barolara" başvuracağını söyleyenlerin oranı %50 ve yukarısında görünüyor. "Savcılığa suç duyurusunda bulunma", "dava açma" ve "güvenlik güçlerine başvurma" gibi seçenekler de %40 ile %50 arasında değişiyor. Dolayısıyla katılımcıların yarıya yakınının bu mekanizmaları bildiğini ve bir mücadele aracı olarak kullanacağını düşünebiliriz.

⁴⁰ Kamu Denetçiliği Kurumu, 2019 Yıllık Raporu, s. 105-114. Bu rapordan ilginç birkaç örnek verelim. Raporda kadın hakları konusunda 2019 yılı içerisinde KDK'ye toplam sadece 9 başvuru yapılmış. Bunlardan 4'ü şiddet, taciz ve istismar, 2'si cinsiyet ayrımcılığı, 1'i sosyal hizmet ve yardım faaliyetleri, 1'i korumaya ve bakıma muhtaç kadınlar ve 1'i de kadın haklarına ilişkin diğer konular başlığında verilmiş. Rapora göre engelli hakları ile ilgili başvuruların sayısı 435, insan hakları ile ilgili başvuruların sayısı ise 234. İl ve ilçe insan hakları kurulları için de benzer bir durum söz konusudur. Bkz., Karan, Ulaş. (2018). "Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu Kanunu ve Ayrımcılık Yasağına Dair Mevzuatın Avrupa Birliği Hukukuna Uyumu", Uluslararası ayrımcılık Konferansı, İstanbul: ESHİD Yayınları, s. 95-104.

Diğer taraftan asıl sorun da bu noktadan sonra başlamaktadır. Yukarıda katılımcılara bir ayrımcılık ile karşılaşmış ve karşılaşmadıklarını sormuştuk ve evet yanıtı yaklaşık %72 idi (bkz. Grafik 9). Grafik 18 de bize, bir ayrımcılıkla karşılaşıldığında buna karşı ne yapacaklarına ilişkin en azından bazı mekanizmaları bildiklerini ve %40 ile %60 arasındaki katılımcının bu yolları kullanacağı fikrini vermişti. Ancak somut olarak bir ayrımcılık ile karşılaşmak ile karşılaşınca ne yapacağını, alacağı tutumu belirtmek arasında önemli bir ayrım ortaya çıkıyor. Yani, burada asıl sorun, ayrımcılığa karşı mekanizmaları sadece bilip bilmemek değil fakat aynı zamanda somut bir durumda bunları kullanamamak/kullanmamak biçiminde görünüyor. Nitekim bir ayrımcılıkla karşılaştıklarını belirten katılımcılara ayrımcılığa karşı herhangi bir girişimde bulunup bulunmadıkları sorulduğunda ilginç yanıtlar veriliyor. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 19: Ayrımcılıkla Karşılaştıysanız Bir Kuruma Başvurdunuz mu?

Yukarıdaki grafiğe göre, bir ayrımcılıkla karşılaştığını belirten bireylerin sadece beşte biri buna karşı hak arama mekanizmalarını kullanmış ve ayrımcılığa karşı mücadeleye girişmiştir.⁴¹ Bu durumda bireylerin neden ayrımcılığa karşı mücadelede ve hak aramada pasif kaldığı ya da bundan çekindiği sorusunun yanıtlanması önemlidir. Bu soruyu yanıtlamak için daha ayrıntılı birkaç analiz yapılmıştır.

Öncelikle ayrımcılıkla mücadelede demografik niteliklerin bir etki yaratıp yaratmadığına bakmak gerekiyor. Bu çerçevede yukarıdaki verileri yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi ile karşılaştırdık. Aşağıda bunlara ilişkin verileri tartışmaya çalışacağız.

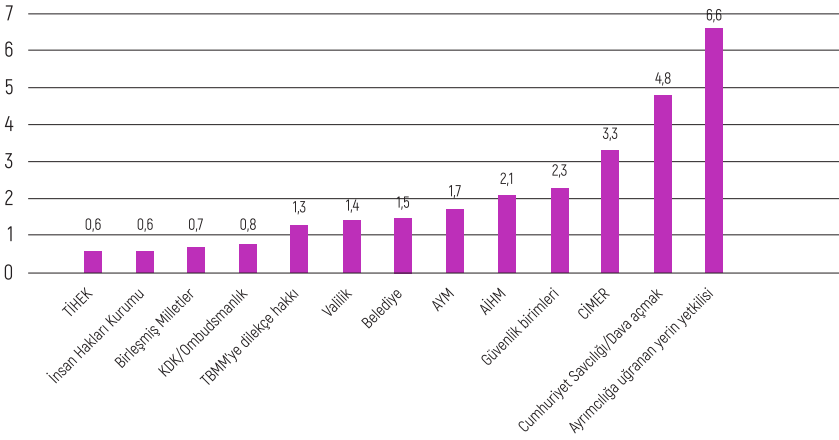
Eğitim düzeyi, yaş, cinsiyet ve gelir düzeyi ile karşılaştırdığımızda istatistiksel olarak anlamlı farklılık yaratan iki değişken, eğitim düzeyi ($P < .000$) ve kısmen yaş ($P < .05$) olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani, eğitim düzeyi arttıkça ve yaş ilerledikçe ayrımcılıkla mücadele ve hak arama

⁴¹ Özellikle daha spesifik ayrımcılık biçimleri üzerine gerçekleştirilen birçok çalışma burada elde edilen sonuçlarla benzer sonuçlara ulaşmıştır. Yani bireyler ayrımcılıkla karşılaşsa bile ancak çok az bir kısmı buna karşı yasal yollara başvurmaktadır. Bkz. Yılmaz, Volkan. – İpek Göçmen, I. (2014). Türkiye'de Lezbiyen, Gey, Biseksüel ve Trans (LGBT) Bireylerin Sosyal ve Ekonomik Sorunları Araştırmasının Özet Sonuçları.

girişimleri de artıyor. Cinsiyet ve gelir düzeyi bu noktada önemli farklılıklar yaratmıyor. Nitekim, okuryazar ve altı kategorisinde ayrımcılıkla mücadele için bir kuruma başvuru oranı %17,9'ken, bu oran lisans ve daha üstü mezunlarda %27,9'a çıkıyor. Benzer olarak 18-25 yaş grubunda ayrımcılıkla mücadele çerçevesinde bir kuruma başvurma oranı %13,8'ken, 56-65 arasında %28,6'ya, 66 ve üstü yaş grubunda 37'5'e çıkıyor. Dolayısıyla yaş arttıkça ve eğitim düzeyi yükseldikçe hak arama mücadelesi de bir yükseliş gösteriyor.

Bu araştırma çerçevesinde hak arama ve ayrımcılıkla mücadele ile ilgili olarak katılımcılara ne tür bir girişimde bulduklarını sorduk. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 20: Ne Tür Bir Girişimde Bulundu

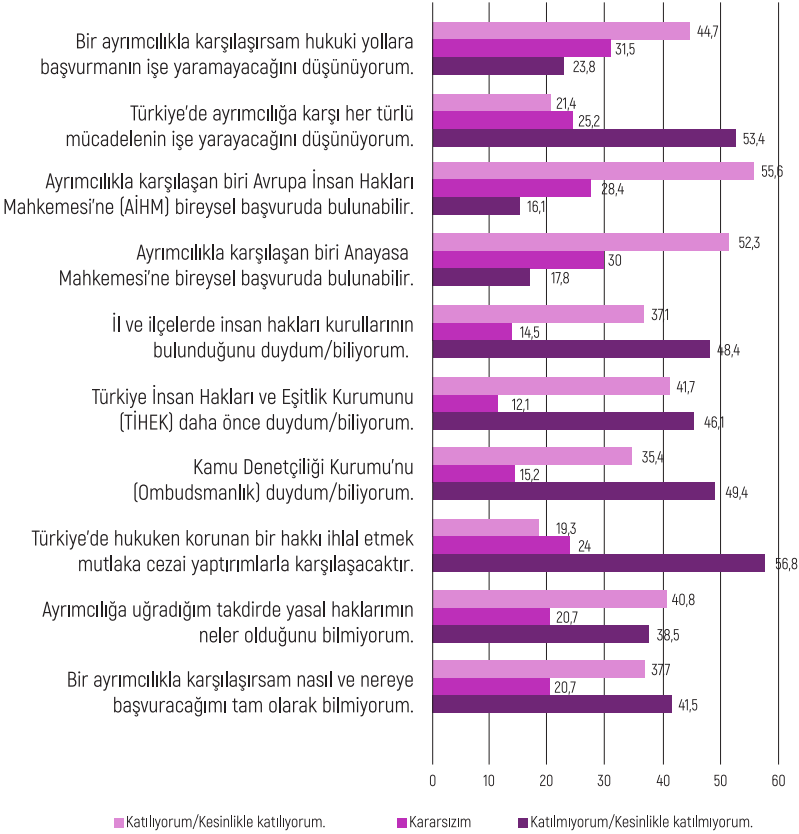

Öncelikle belirtmek gerekir ki, hangi hak arama mekanizması olursa olsun, bunları kullanma düzeyi hepsinde oldukça düşüktür. En çok kullanılan mekanizma ayrımcılığa uğranan yerin yetkilisine başvurmak olarak karşımıza çıkmaktadır fakat bu hak arama mekanizması bile ayrımcılığa uğrayanların sadece %6,6'sı tarafından kullanılmıştır. Bu mekanizmanın kullanılması önemlidir, zira ayrımcılıkla karşılaşıldığı zamanda, hemen o anda müdahale etmeyi sağlar ve daha fazla kullanılmasının nedeni de bu olabilir. Araştırmaya katılanların kullandığı ikinci yol suç duyurusunda bulunmak ya da dava açmak, üçüncü yol ise CİMER'e bireysel olarak başvuruda bulunmaktır.

Burada elde edilen verileri daha önce de yaptığımız gibi yaş, cinsiyet, eğitim ve gelir düzeyi değişkenleri ile karşılaştırdığımızda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratan tek değişken eğitim düzeyi olarak karşımıza çıkıyor. Eğitim düzeyi arttıkça hak arama ve ayrımcılıkla mücadele girişimi de artıyor. Özellikle ayrımcılığa uğranan yerin yetkilisine başvurma ($P < .000$), AİHM ($P < .01$), TBMM'ye dilekçe hakkı ($P < .05$), CİMER ($P < .05$) ve suç duyurusunda bulunmak/dava açmak ($P < .05$) gibi mekanizmaların kullanımında eğitim düzeyi belirleyici bir etken olarak karşımıza çıkıyor. Yaş, cinsiyet ve gelir düzeyi farklılığı bu mekanizmaların kullanımında anlamlı bir farklılık yaratmıyor.

Hak arama mekanizmalarını kullanmama ve ayrımcılıkla mücadeleden çekinmenin nedenlerini anlamak için, bu konuya yönelik Likert tipi bir ölçek biçiminde yönelttiğimiz sorulara verilen yanıtlara bakmak anlamlı olabilir. Aşağıdaki grafik bu sorulara verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 21: Ayrımcılıkla Mücadeleye ve Buna Yönelik Kurumlara İlişkin Tutumlar

Öncelikle, katılımcıların önemli bir kısmı (yaklaşık %41) ayrımcılığa uğradığında yasal haklarının neler olduğunu bilmediğini belirtmektedir. Buna kararsızlar da eklenirse bu oran %60'ın biraz daha üzerine çıkıyor. "Ayrımcılıkla karşılaştığımda nasıl ve nereye başvuracağımı tam olarak bilmiyorum" ifadesini onaylayanların oranı yaklaşık %38 ve buna kararsızlar da eklenirse oran %60'a yaklaşır.

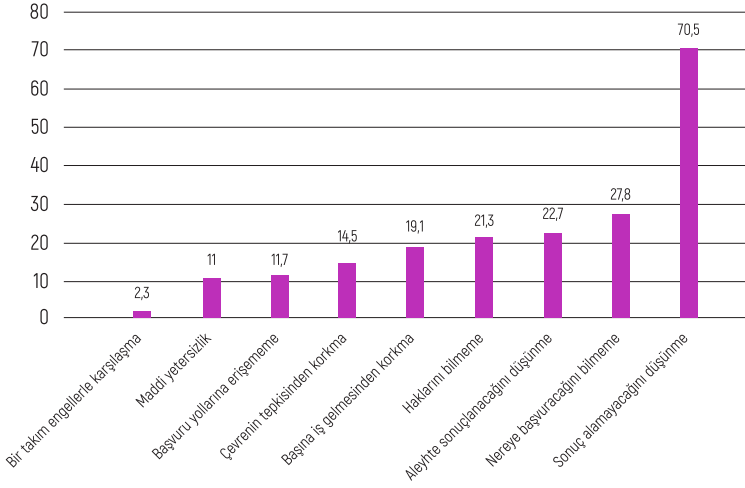
Daha önemlisi, Türkiye'de ayrımcılıkla mücadele için kurulmuş bazı hak arama mekanizmalarının da bilinmediği ortaya çıkıyor. Nitekim il ve ilçelerde İnsan Hakları Kurullarının, TİHEK'in ve KDK/Ombudsmanlık kurumunun varlığını bilmediğini söyleyenlerin oranı her üçünde de %45'ten fazla. Bunlara kararsızlar da eklenirse bu oranlar %60'lara kadar ulaşır.

Son olarak, "Bir ayrımcılıkla karşılaşırsam hukuki yollara başvurmanın işe yaramayacağını düşünüyorum", "Türkiye'de ayrımcılığa karşı her türlü mücadelenin işe yarayacağını düşünüyorum" ve "Türkiye'de hukuken korunan bir hakkı ihlal etmek mutlaka cezai

yaptırımlarla karşılaşacaktır” gibi ifadelerle verilen yanıtlar, katılımcıların ayrımcılıkla mücadelede yargıya ve genel olarak hukuki yollara ya da herhangi bir mücadele biçimine çok güvenmediklerini gösteriyor. Yani ne yapılırsa yapılsın sonuç alınamayacağını düşünüyorlar.

Yukarıdaki verileri destekleyici bir başka sonuç, ayrımcılığa uğradığını fakat herhangi bir girişimde bulunmadığını belirten katılımcılara bunun nedenini sorduğumuzda da karşımıza çıkmaktadır. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen yanıtları göstermektedir.

Grafik 22: Bir Girişimde Bulunmama Nedenleri

Hak arama mekanizmalarını kullanmama konusunda en baskın neden, herhangi bir sonuç alamayacağını düşünmek olarak görünüyor. Dolayısıyla, ayrımcılıkla mücadelede bireylerin gerek yargı gerekse diğer mekanizmaların işleyişi konusunda bir güvene sahip olmadıkları düşünülebilir. Diğer seçeneğini işaretleyip açıklamalarda bulunan katılımcıların vurguları da hem yukarıdaki verileri destekler nitelikte hem de ayrımcılığın normalleştirilmesine ilişkin izler taşımaktadır.

“Hukuk ismen var, sonuç vereceğine inanmadığım için.”

“İşimden olacağımdan korktum.”

“Maalesef o zamanlar yaşıam küçük olduğu için cesaret edemedim.”

“Bizim başımıza gelenleri zaten hak ettiğimize inanıyorlar.”

“Cinsel yönelime yönelik yapılan ayrımcılıkta hukuki süreç yok.”

“Hukuksal sürecin ağır ilerlemesi.”

“Şikâyetçi olduğum kişinin statüsünden dolayı korktum ve şikâyette bulunmamaya ikna edildim.”

“Zaten korunacağını düşündüğümden, polisi şikâyet edemeyeceğim için.”

“Adaletli bir sonuç alacağımı düşünmedim.”

“Başvuracak kadar ciddiye almadım.”

“Bunlar kültürel kodlar ve alışkanlıklar olduğu için bir anlamı olduğunu düşünmedim.”

“Çok gündelik hale gelen ayrımcılık örnekleri yaşadığımdan, bireysel olarak tartışmaya girmekle sonuçlanıyor.”

“Çok daha korkunç ayrımcılıklar varken kendiminki o kadar önemli gelmedi.”

“Daha çok aile baskısı ya da iş bulabilme sıkıntısı yaşadığımdan başvurmadım.”

“Herkes normal gelen bir ayrımcılıktı.”

“O kadar ciddi değildi. Gündelik alışık olduğumuz sıradan şeylerdi.”

“Zaten engelli olduğum için takmaz kimse.”

Yukarıdaki örnekler ayrımcılığın nasıl normalleştirildiğinin, kanıksandığının ve bu nedenle de ona karşı mücadeleye girişmeye gerek duyulmadığının göstergesi olarak da okunabilir. Bu nedenle sadece hukuki yollara güvenmeme değil, ayrımcılığı normalleştirme ve kanıksama da mücadeleyi engelleyen faktörlerdendir. Normalleştirme ve sıradanlaştırma ayrımcılık üzerine yapılan başka araştırmalarda da ortaya konmuştur. Nitekim mülki idarecilerle yapılan bir çalışma da benzer bir sonuca işaret etmektedir.

Görüşülen mülki idareciler, özellikle riskli sayılan görev yerlerinde ve olağanüstü dönemlerde bu sorunların ve engellerin daha bariz hale geldiğini, sayısının arttığını ve çeşitlendiğini ifade etmiştir. Aslında, özellikle olağanüstü dönemlerde Alevi ve/veya Kürt mülki idarecilerin pasif göreve çekilme ve idari soruşturmaya uğrama gibi uygulamalarla karşılaşmalarının adeta "sıradanlaşmış" bir "gelenek" olduğu yapılan görüşmelerde ortaya çıkmaktadır.⁴²

Bu noktada görüşme yapılan STK temsilcilerinin vurguları açıklayıcı olabilir. İstanbul'da LGBTİ+'ların uğradığı ayrımcılıklar üzerine çalışan bir STK temsilcisi, insanların ayrımcılık karşısında hukuki ya da diğer mekanizmaları neden kullanmadığını şu cümlelerle açıklamaktadır:

LGBTİ'ler özelinde söyleyecek olursam bir dava aynı zamanda kişinin 'açılması' anlamına da gelebiliyor, bir sürü şey olabiliyor. Ya da polise, hâkime tekrar tekrar derdini anlatması anlamına gelebiliyor. Bu da kişinin çok fazla ikincil travma yaşamasına sebep oluyor ve adaletle inanmıyorlar. Yani bir ayrımcılıkla, tekrar tekrar ayrımcılığa maruz kalacaklarını düşündükleri için çoğu zaman hak arama yollarını kullanmaktan imtina ediyorlar. Ve neyse tamam, çok da büyümesin bu olay deyip geçirtmeyi tercih edebiliyorlar maalesef. Tekrar tekrar damgalanmaktan ve o hak arayışı içerisinde tekrar bir ayrımcılığa maruz kalmaktan korktukları için bizim çalıştığımız hedef kitle çok fazla tercih etmeyebiliyor bu yolları. Hem sonuç alamayacaklarını hem de Türkiye'de hak arama yolları uzun soluklu, çok uzun sürdüğü için dava süreçleri o süreç boyunca tekrar tekrar yıpranacakları ve tekrar tekrar birkaç kez daha hak ihlaline maruz kalacaklarına inandıkları için aslında.

Görüşmelerimizde bir kadın derneği yöneticisi, insanların haklarını bilmediklerine ve sonuç alamayacaklarını düşünmelerine vurgu yapmıştır: "Yeterince kullandıklarını düşünmüyorum, çünkü bilmiyorlar. Kazanımlarını ya da hukuksal neler yapabileceklerini bilme noktasında eksik olduklarını ve bir umutsuzluk, zaten biz bunu yapsak da bir sonuç elde edemeyeceğiz umutsuzluğundan dolayı genellikle başvuru yapılmadığını düşünüyorum." Mardin'de faaliyet gösteren bir kadın derneği yöneticisi de şu noktalara vurgu yapıyor: "Bence ayrımcılığa uğrayan insanlar mücadele etme konusunda hukuki ya da diğer yolları yeterince kullanmıyorlar. (...) Çünkü olumlu herhangi bir sonuç alabileceklerinden endişe ediyorlar. Kimi grup ise haklarından bir haber olarak yaşıyor."

İstanbul'da kadına yönelik şiddet ve ayrımcılıkla mücadele amacıyla kurulmuş bir dernek yöneticisi ise ayrımcılığa uğrayanların buna karşı hukuki ya da diğer yolları kullanarak mücadeleye girişmemelerini şu cümlelerle ifade ediyor:

⁴² Demirer, Yücel.- Hülya Kendir. – Adem Yeşilyurt. (2018). "Türkiye Kamu Yönetiminde Ayrımcılık: Kürt ve Alevi Yöneticilerin Durumuna İlişkin Sınırlı Gözlemler", Uluslararası ayrımcılık Konferansı, İstanbul: ESHİD Yayınları, s. 45-53.

Bizim gördüğümüz çok kullanmıyorlar. Birincisi şöyle oluyor, çoğu kullanmış gelmiş oluyor bize. Yani şöyle, şeyi biliyorlar mesela, polise gitmesi gerektiğini çoğu kişi artık biliyor aslında, dolayısıyla polise gidiyor ama polis onu geri çevirmiş oluyor. Evine git evin daha güvenli diyor. Bunu çok fazla yaşıyorlar. (...) Kötü uygulamalar o kadar çok ki bunu gördükleri için o hakları kullanmaya dair çekinceleri olduğunu söyleyebilirim...

Güvenlik güçlerinin tutumlarına ilişkin benzer bir algı başka STK'larda da karşımıza çıkıyor. Kürt LGBTİ+'ların yaşadıkları ayrımcılıklarla mücadele amacıyla kurulmuş İstanbul'dan bir dernek yöneticisi yukarıdakine benzer bir vurgu yapıyor.

Derneğe geliyor diyorum ki başvuralım, bana soracaklar orada "kimdi, nereden tanıyorsun", "niye evine aldın" bana bunu soracaklar... Polise söyleyemiyor, polisin sana sorduğu soru şu, "o kimdi", "niye evine aldın", "Allah Allah bu da böyle", "işte böyle başınıza gelir" gibi, tamamen bireysel, tamamen sübjektif yorumlarla karşı karşıya kalıyorlar. Tabi bu mekanizmalara başvurmak istemiyorlar. Başta bunlardan biri de benim yani, onunla mı uğraşacağım diyorum yani. Zaten psikolojik travma yaşıyorsun, bir de kalkıp onun üzerine şey mi yapacaksın, bir başka travmayı devlet eliyle mi yaşayacaksın yani? İstemiyorsun doğal olarak.

Engelli kadınların yaşadığı ayrımcılığa karşı mücadele eden derneğin temsilcisi de yukarıda söylenenlere benzer bir vurgu yapıyor ama aynı zamanda bu mekanizmalara ulaşmada karşılaşılan engeller de ayrımcılıkla mücadelede çok önemli ona göre.

Bir de şöyle birtakım dezavantajlar var. Şimdi ayrımcılığa uğradığınızı bilirsiniz, belki farkındasınızdır meselenin. Ama mesela engelli olmak gibi dezavantajlılık durumları da etkiliyor. Mesela adliyeye gidip şikâyetle bulunacaksınız diyelim ki ya da işte idare mahkemesine dava açacaksınız ya da insan hakları kuruluna başvuracaksınız. Tüm bunların erişilebilir olması gerek. Bunları düşünmek bile bazen insanları bu mekanizmalara başvurmaktan alıkoyabiliyor. Biliyor belki, farkında ama bu tür etkenler bazı mekanizmalara ulaşmalarını engelleyebiliyor.

Nasıl bir engelli çıkamıyorsa, şiddete uğrayan bir kadın da özellikle taciz ve tecavüz meselesi öyle bir mesele, sistem seni öyle çok yoruyor ki. Sürekli bir yerlerde birilerine bir şeyler anlatmak zorundasın. Ve sürekli anlatıyorsun. Karakolda anlatıyorsun, karakoldan çıkıyorsun hastanede anlatıyorsun, hastaneden sonra savcıya anlatıyorsun, savcıdan sonra hakîme anlatıyorsun. Tüm onlardan sonra arada psikoloğa, uzmana anlatıyorsun. Bu mekanizmaların hepsi çok yorucu şeyler ve kadınların çoğu bu sebeple, artı orada başka önyargılar da var tabi, tacize, tecavüze uğramanın toplum kaynaklı birtakım olumsuzlukları da var ya, bunun yarattığı da bir şey var, kimse duymasın gibi. İstemiyor insanlar tüm bunlara katlanmayı. O acıya sıkıntıya katlanmayı tercih ediyor, ama onunla mücadele edecek enerjisi yok. Zaten travmatik bir şey aslında yaşadığı.

İstanbul'da daha çok Roman vatandaşların hak arama mücadelesinde yer alan bir başka dernek temsilcisinin vurguları da benzer.

Geri çekiliyorlar daha çok, yeterince kullandıklarını düşünmüyorum, kolay değil. Ayrımcılığa uğrayanlar zaten çoğunluğu dezavantajlı, cinsiyet olarak, engellilik olarak, etnik ya da dinsel olarak dezavantajlı. Zaten bir korkuları var. Dolayısıyla şimdi büyük bir coşkuyla bize başvuruyorlar ama o korkuları sakinleştikleri zaman onları geriye çekiyor. Bu anlamda cesaretlendiriyoruz, yanlarında olduğumuzu anlatıyoruz, uzun uzun konuşuyoruz, tamam diyor, sonra bir bakmışsın vaz geçiyor. Böyle çok fazla vaka var. Bir kere devlete karşı çıkma, özellikle bizim gruplarda biz başımızı değil kaşımızı bile kaldırmayız diyorlar. Dolayısıyla böyle bir herhangi bir karşı duruşun devlete karşı çıkma

hali olduğunu düşünüyorlar. Ekonomik sebeplerle mesela. İşte genelde yerel kurumlar, kişiler başvuruyor. Buldukları yerde dışlanma korkusuyla, şiddete uğrama korkusuyla, mimmilerin korkusuyla başvurularından geri çekiliyorlar. Yani başımızı derde sokmayalım. Olan oldu biten bitti bakış açısı var.⁴³

Görüşmelerde karşılaştığımız önemli noktalardan biri, özellikle engellilerin ve mültecilerin başvuru yollarına erişimde yaşadıkları sıkıntıydı. Samsun'da faaliyet gösteren bir işitme engelliler derneği yöneticisi bu tür bir vurgu yapıyor: "...Bunun yanı sıra CİMER var, bir işitme engelli şikayetini dile getirmek istediğinde, ana dilinde, yani Türk işaret dili onun ana dili, ana dilinde CİMER'e şikâyetle bulunamıyor. Bunu aynı zamanda adliye üzerinden ya da herhangi bir hastane üzerinden de düşünebiliriz. Bence bu çok büyük bir ayrımcılık."

Engellilerin adalete erişiminde karşılaştıkları sorunlar sadece bununla kalmamaktadır. Taşçı ve arkadaşları engellilerin adalete erişimde karşılaştıkları sorunları şu sözlerle dile getirmektedir:

Devletin sadece adliye binalarını inşa etmesi ve adliye personeli ataması engellilerin adalete erişim hakkının sağlanması için yeterli olmamakla beraber, mevcut adliye binalarında yeterli ölçüde engelli dostu düzenlemelerin yapıldığından söz edilememektedir (engelli yolu, kabartma yazı, sesli uyarı sistemleri vb.). Benzer şekilde adliyelerde işaret dili bilen tercüman istihdam edilmemektedir. Bundan dolayı engelli bireylerin dava süreçleri aksamakta ve adil yargılanma hakları ihlal edilebilmektedir.⁴⁴

Görüldüğü gibi yapılan görüşmelerden elde edilen sonuçlar soru kağıdı uygulamasından elde edilen verilerden çok farklı değildir. Görüşülen STK temsilcilerinin çoğunluğu benzer engellerden, uzayan yargı süreçlerinden ve bu süreçlerden yeterli bir sonuç alamamaktan şikayetçidir. Dolayısıyla burada temel sorun, bireylerin ayrımcılığın yaygınlığını nasıl algıladığından öte bir ayrımcılıkla karşılaştığında yukarıda sayılan nedenlerden dolayı onunla mücadele etmedeki isteksizliği ve çekingenliği gibi görünüyor. Zira hukuki yollar hem yıpratıcı olarak görülüyor hem de sonuç alıcı girişimler olarak görülüyor.

Bireylerin deneyimledikleri ayrımcılığa karşı neden bir girişimde bulunmadıklarına ilişkin yukarıdaki verileri daha önce de yaptığımız gibi demografik verilerle karşılaştırdığımızda ayrıntılı bir yorumda bulunmak olanaklı.

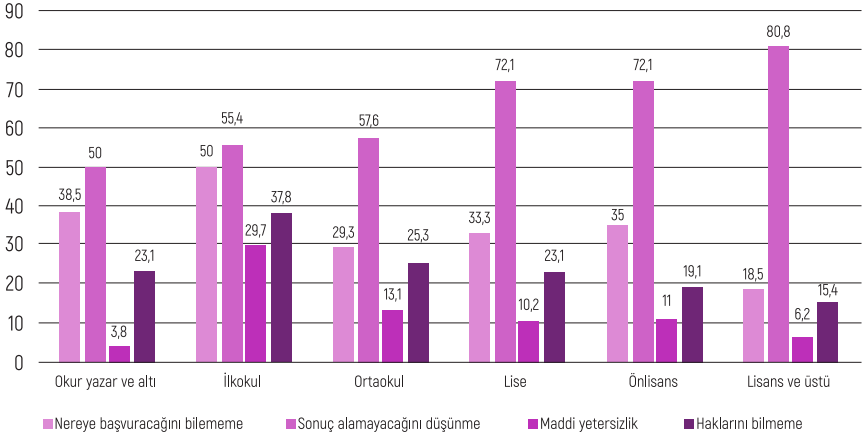
Bireylerin eğitim düzeyi başvurmama nedenlerinin bazılarında anlamlı bir fark yaratabiliyor. Nereye başvuracağını bilmeme ($P < .000$), sonuç alamayacağını düşünme ($P < .000$), maddi

⁴³ Ayrımcılığa karşı hukuki ya da başka yollarla mücadeleye girişmemeye ilişkin birçok çalışma burada bahsedilen sonuçlarla benzer veriler sunmaktadır. Bkz, O'Neil, Mary Lou ve ark. (2018). Türkiye'de Kamu Çalışanı Lezbiyen, Gey, Biseksüel, Trans ve İnterseklerin Durumu 2018 Yılı Araştırması, Ankara: Kaos GL Yayını; Hatiboğlu-Kısat, B. - Odabaş, A. A. (2020). Çankaya'nın Sitemli Yurttaşları, Kentsel Hareketlilik ve Kentsel Hizmetlere Erişim Ekseninde Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzleri: Ankara, Çankaya Örneği, Ankara: Yeryüzü Kalkınma Kooperatifi Yayınları-1; Ördek, Kemal. (2017). Türkiye'de 'Geçici Koruma' Altında Suriyeliler ve Seks İşçiliği, Ankara: Kırmızı Şemsiye Cinsel Sağlık ve İnsan Hakları Derneği Yayınları; Kaya, Nurcan. (2015). Türkiye Eğitim Sisteminde Renk, Etnik Köken, Dil, Din ve İnanç Temelli Ayrımcılık, İstanbul: Tarih Vakfı (MRG);

⁴⁴ Taşçı, Ali. vd. (2018). "Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü", Uluslararası Engelli Hakları Konferansı Engellilerin Adalete Erişimi, Uluslararası Ayrımcılık Konferansı, İstanbul: ESHİD, s. 82.

yetersizlik ($P < .000$) ve haklarını bilmeme ($P < .01$) üzerinde eğitim düzeyinin önemli bir etkisinin olduğu görülüyor. Diğer değişkenler açısından eğitim düzeyi istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmıyor. Aşağıdaki grafik bu ilişkiyi göstermektedir.

Grafik 23: Eğitim Düzeyi ve Bir Girişimde Bulunmama Nedenleri

Maddi yetersizlik, nereye başvuracağını bilmeme ve haklarını bilmeme değişkenleri söz konusu olduğunda eğitim düzeyi düştükçe bu soruya verilen evet yanıtlarının oranı da artıyor. Sonuç alamayacağını düşünme seçeneğinde ise evet yanıtları arasında bir doğru orantı var, yani eğitim düzeyi arttıkça sonuç alamayacağını düşündüğü için başvurmadığını belirtenlerin oranı da artıyor.⁴⁵

Cinsiyet değişkeninin yüksek düzeyde anlamlı bir farklılık ortaya çıkardığı üç değişken bulunuyor. Çevrenin tepkisinden korkma ve haklarını bilmeme seçenekleri yüksek düzeyde ($P < .000$) ve başına iş gelmesinden korkma değişkeninde kısmen ($P < .05$) farklılıklar ortaya çıkıyor. Her üç değişkende de kadınların bu etkenlere evet yanıtı verme oranı daha yüksek. Yani, kadınlar erkeklere göre çevrenin tepkisinden ve başına iş gelmesinden daha fazla korkmakta, aynı zamanda haklarını da erkeklere oranla daha az bilmektedir.

Yaş değişkeni tek bir değişken üzerinde etkili. 18-25 yaşındakiler %68,4 oranında başvurudan bir sonuç alamayacağını düşünürken, bu oran 56 ve üstü yaşa çıktığında %56,3'e düşüyor ($P < .01$).

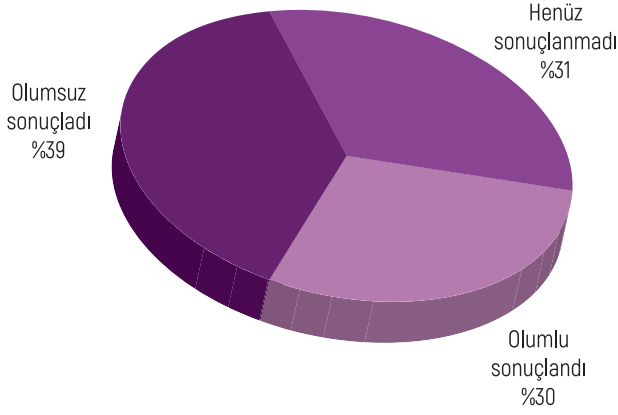
Toplam gelir düzeyinin ise bir girişimde bulunmama nedenleri olarak sıralanan yukarıdaki maddelerde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratmadığını tespit ettik. Yani, bireylerin gelir düzeyi herhangi bir girişimde bulunmama üzerinde etkili bir değişken değil gibi görünüyor.

Son olarak deneyimledikleri ayrımcılığa karşı hak arama mekanizmalarını kullanan bireylerin bu süreci nasıl yaşadıklarına değineceğiz. Çalışmanın katılımcılarına giriştikleri hukuki girişimin

⁴⁵ Ayrımcılık/hak ihlali durumunda başvuru yapılabilecek mekanizmaların bilinirliği ile eğitim durumu arasındaki benzer bir sonuç için, bkz. ESHİD, Engellilerin Adalet Erişimi, Mevzuat Taraması Saha Araştırması Raporu, s. 14.

nasıl sonuçlandığı sorulmuştur. Aşağıdaki grafik bu soruya verilen yanıtları göstermektedir.

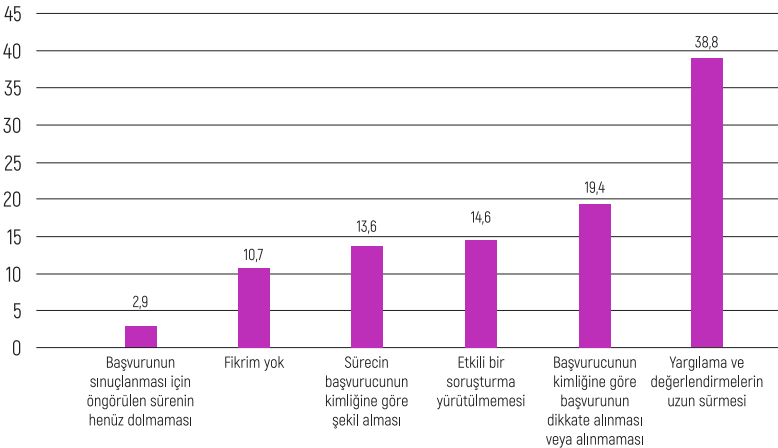
Grafik 24: Hukuki Girişimin Sonuçları

Olumlu sonuçlandı ve henüz sonuçlanmadı yanıtları eşit dağılıyor, olumsuz sonuçlandı diyenlerin oranı ise %40'a yakın. Bu soruda diğer yanıtını işaretleyenlerin yanıtları da yukarıdakilere benziyor. Çoğunlukla açtıkları birkaç davanın bazılarının olumlu bazılarının olumsuz sonuçlandığını vurgulayanlar yoğun. Arkasından sürecin uzun olmasından dolayı şikâyetini geri çekenler geliyor.

Sürecin henüz tamamlanmadığını belirten katılımcılara bunun nedeni hakkında ne düşündüklerini sorduk. Burada da karşımıza çıkan en önemli etken "yargılamanın uzun sürmesi" (%38,8). "Başvurucunun kimliğine göre başvurusunun dikkate alınması veya alınmaması" (%19,4) ve "başvurucunun kimliğine göre sürecin şekil alması" (%13,6) yanıtları da hukuki yolların kullanımı sürecinde bile yaşanan ayrımcılıklara işaret ediyor. "Etkili soruşturma yürütülmemesi" (%14,6) yanıtının da benzer bir soruna işaret ettiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

Grafik 25: Henüz Sonuçlanmama Nedenleri

STK temsilcileriyle yapılan görüşmelerde de uzun süren hukuksal süreçlere vurgu yapıldığını gözlemledik. Hatay'da faaliyet gösteren bir kadın derneğinin yöneticisi bu sorunu şöyle vurguluyor.

Genel itibariyle uzun süren, uzun erimli bir hukuksal süreç oluyor. Bu hukuksal süreç, şimdiye kadar yürüttüğümüz birkaç çalışmada kazanımla sonuçlandı ama bazıları hala devam ediyor. Ne yazık ki çok kısa sürede sonuçlanmıyor. Böyle sıkıntılarımız var. Hızlı hareket edilme ve hızlı sonuçlanma noktasında aksaklıklar var.

Başvurusu olumsuz sonuçlanan katılımcılara açık uçlu olarak bunun nedeni hakkında neler düşündüklerini sorduk. Yanıtların tamamını temsil ettiğini düşündüğümüz en genel açıklamalar aşağıda görülmektedir.

- "Ayrımcılığın normalleştirilmesi, insanların bir şey yapmaması."
- "Başvurduğumuz kurumların bağımsız olmaması."
- "Belediye başkanının siyasi ayrımcılığı."
- "Bürokrasi ve kamu kurumlarındaki boşluklar."
- "Ceza kanunu ayrımcılık konusunda yetersiz."
- "Devlet sakat vatandaşlarına bakıyor görünüyor ama aslında hiç ilgilenmiyor."
- "Devletin kurumlarının ayrımcılıkla işlemesi."
- "Sözlü taciz olduğu için ve ispat olmadığı için olumsuz sonuçlandı."
- "Türkiye'de hukukun üstünlüğünün devlet kontrolünde olması."
- "Yargı yollarının işlevsel olmaması, hukuka aykırılık, keyfiyet, idarenin baskısı."
- "Yetkili kişinin de ayrımcı olması."
- "Yöneticilerin tacizlere karşı duyarlılığı ve zorba tutumlar nedeniyle olumsuz sonuçlandı."
- "İktidarın siyasi görüş ayrımcılığını desteklemesinden, korkmalarından kaynaklı."

Bu ifadeler ek olarak özellikle LGBTİ+ hakları ile ilgili çalışan bazı STK yöneticileri yasadaki boşluk nedeniyle başvuran kişinin kimliğine göre işlem yapıldığına, herhangi bir soruşturma yürütülmediğine, dolayısıyla başvuru mekanizmalarının yetersiz olduğuna işaret ediyor.

Türkiye'de bir kere yasal mevzuatta, anayasada hiçbir yerde ayrımcılığın geçtiği yerlerde dahi cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği bir ayrımcılık sebebi olarak sayılmadığı için, en fazla cinsiyet ile ilgili geçtiği için biz ayrımcılığa dair başvuru yaptığımızda şöyle söyleniyor, mesela TİHEK'e bir başvuru yaptık, böyle böyle bir trans kadın, işte rezervasyonu olmasına rağmen otele alınmadı trans olduğu için. TİHEK diyor ki ben cinsel yönelim ve cinsiyet kimliğine dayalı ayrımcılıklara bakmıyorum diyor. Benim mevzuatımda cinsiyet yazıyor, bu cinsiyet ile ilgili bir ayrımcılık değil, beni ilgilendirmiyor diyor. ... maalesef tanıma olmadığı için, yok saymıyor ama tanımıyor da. Tanımadığı için, o boşluğu bıraktığı için sıyrılıyor bir şekilde failer.

Bizim hedef kitlemiz ve çalışma alanımız üzerinden cevap vereceğim bu soruya. Aslında biz kullanıyoruz, TİHEK'i de ombudsmanı da CİMER'i de kullanıyoruz ama onların mevzuatı bizi tanımadığı için bizim başvuruyu yapmamız yetmiyor, olumlu sonuç alamıyoruz. Hatta bu başvuru mekanizmalarının bazıları bize kendi elleriyle tekrar tekrar ihlal yaratıyorlar. Mesela TİHEK ailenin korunması diye bir konferans düzenliyor ve orada eşcinselliğin aileyi olumsuz etkilediğini söylüyor. Böyle bir durumda TİHEK'ten olumlu cevap alacağımızı zaten düşünmüyoruz, ama yine de biz başvuru yapıyoruz. Tabi ki olumsuz sonuç alıyoruz. Mekanizmalar kullanılıyor mu? Kullanılmaya

çalışılıyor, ama mekanizmanın kendisi yani, o mekanizma bizim işimize yaramıyor.⁴⁶

Diğer taraftan katılımcıların bir kısmı (%38,9) ayrımcılığa karşı bu türden girişimlerinden dolayı baskı, taciz, çevreden dışlanma, tehdit edilme, şiddete maruz kalma, sürgün edilme, küçümsenme gibi başka ayrımcılıklarla da karşılaştığını belirtmektedir. Bu durum herhangi bir ayrımcılıkla karşılaşma durumunda ona karşı mücadeleyi zayıflatacak bir etken olarak düşünülebilir. Dolayısıyla, ayrımcılıkla mücadelenin, hak arama yollarını kullanmanın kendisi ayrımcılığa maruz kalmanın yeni bir sureti olarak bireylerin karşısına çıkabilmektedir.

Son olarak bu çalışma çerçevesinde katılımcılara ayrımcılık konusunda Türkiye'deki duruma ilişkin belirtmek istedikleri noktaların neler olduğunu sorduk. Aşağıda bu soruya verilen ve araştırmaya katılanların genelini yansıttığını düşündüğümüz birkaç örnek vereceğiz. Bu yanıtlarda gözle görülen noktalar şunlar: (1) Genel olarak yüksek bir ayrımcılık algısı, (2) gelecekte düzelleme ve giderek ortadan kalkması konusunda kötümserlik ve (3) gerek hukuki gerekse başka yollarla da olsa Türkiye'de ayrımcılıkla mücadelenin mümkün olmadığı düşüncesi.

"Türkiye'de siyasi etnik kökene hatta bölgelere göre büyük ayrımcılıklar yaşanmaktadır."

"Ayrımcılık olarak siyasi düşünce ayrımcılığı bu dönemde çok var, fakat yine de hak, hukuk, adaletimiz içerisinde düşüncemizi savunuyoruz."

"Yıpratıcı ve uzun bir süreç. İnsanların hukuka ve hukuk gücüne inanmaları için daha fazla çaba sarf edilmeli. Yargı bağımsız olmalı."

"Kamu kuruluşlarında büyük bir boşluk var. Özellikle yargı organlarında problem var. Hukuk devletinde yaşamıyoruz."

"LGBT'lilere yönelik herhangi hukuki bir süreç yok."

"Ayrımcılıkla ilgili yasal düzenlemeler daha belirleyici olmalı. Eğitim sisteminde ayrımcılıkla ilgili dersler verilmeli."

"Türkiye'deki hukuk sistemine olan inancım yok. Adaletin olmadığını, sadece tek bir adam ile yönetildiğimizi düşünüyorum. Fikirlerimizin önemsenmediği, kişisel hakların dikkate alındığı yok."

"Ayrımcılık Türkiye'de son yıllarda çok arttı. Hukuki yolların sonuç vereceğine inanmıyorum."

"Yasal boşluklar var, güvenlik güçleri işlerini aksatıyor, mülki amirler hak mağdurlarını dinlemiyor."

"Hukuksal süreç hızlı işlemeli. Ayrımcılık yapan kamu görevlileri cezalandırılmalı."

"Ayrımcılık kesinlikle yapıyor. Kişiler haklarını arasalar bile adil bir şekilde sonuçlanmadığını düşünüyorum. Hukuk da adalette güvenilir bir karar çıktığına kesinlikle inanmıyorum."

"Ayrımcılık Türkiye'de ne yazık ki yok olmak yerine yalnızca sebep değiştiriyor. 80'lerde siyasi, 90'larda dini, 2000'li yıllarda birçok sebep olduğu gibi."

"Din, dil, ırk, inanç, cinsel yönelim (cinsel açıdan) her türlü ayrımcılığın olduğunu düşünüyorum. Ve şimdi adalet sisteminin belki %50'sinin gereken cezayı verdiğini düşünmüyorum."

"İnsanların böyle bir durumla karşılaştığında yapması gerekenlerle ilgili detaylı bilgilendirme yapılmıyor. Konu üzerinde daha çok durulması gerekiyor."

"Türkiye'de ayrımcılığın ne ile ilgili olursa olsun her zaman aşırı düzeyde yapıldığını ve hiçbir kurumun bu durumu düzeltmeye yönelik girişimde bulunmadığını düşünüyorum."

⁴⁶ Bu nokta önemlidir, zira Spivak'ın da vurguladığı gibi, madun konuşamaz, konuşsa da sesi işitilmez. Bu nedenle madun olan kişi oy verir, vergi verir ama yurttaşlık yapılarına erişimleri yoktur, zaten madun olmasının nedeni de budur. Bkz. Spivak, Gayatri Chakravorty. (2009). Les Subalternes Peut-Elles Parler?, Amsterdam: Les Belles Lettres, özellikle 4. Bölüm ve devamı.

"Ayrımcılıkla ilgili farkındalık yok. Bazı durumlar kronikleşmiş durumda, kanıksandığı için de mücadele edilmiyor."

"Türkiye'de hemen hemen her konuda ayrımcılık yapılıyor. Bireysel ve kurumsal olarak ayrımcılıkla karşılaşıyoruz. Bedensel engelli biri toplum tarafından bazen küçümseniyor."

"Ayrımcılık konusunda başvurumun işe yaramayacağını düşünüyorum. Ancak toplu bir şekilde başvuru yapılırsa sonuç alınabilir. Türkiye'de ayrımcılık çok fazla. Her konuda ayrımcılık var."

"Ülkede adalet, vicdan istiyoruz. İleride iş konusunda sıkıntı yaşayacağımı düşünüyorum. Torpilin işlediğini ve bundan dolayı ayrımcılık yaşayacağımı düşünüyorum."

"Engellilere karşı birçok ayrımcılık yapılıyor. Engellilerin ihtiyacı olan temel ihtiyaçlar karşılanmamış (rampalar, tuvaletlerde güvenlik demiri). Engelli kuruluşları işlevsiz."

"Tüm kurumlarda kişilere uygulanan eşitlik ilkelerinin tam uygulanmadığını düşünüyorum ve bunu sağlayacak, sağlaması gereken kurumların da tam görevlerini yapmadığını düşünüyorum."

4. STK'lar ve Ayrımcılıkla Mücadele

Daha önce de vurgulandığı gibi ayrımcılıkla mücadele öncelikle devletin ve kurumlarının sorumluluğundadır. Diğer taraftan ayrımcılıkla mücadelede toplumsal örgütlenmenin rolü oldukça önemlidir. Bu noktada STK'lar, ayrımcılığa yol açan önyargı ve kalıp yargılarla mücadele etmek, ayrımcılığı izlemek ve belgelemek, ayrımcılığı ortadan kaldırmak için alınacak tedbirleri belirlemek, tüm bunlarla ilgili farkındalık yaratmak, ayrımcılık mağdurlarının hak arama yollarını kullanmasını sağlamak, stratejik davalar açmak ve dava takibini yapmak, ağlar veya platformlar oluşturmak gibi çeşitli etkinlikler gerçekleştirmektedir.⁴⁷

Daha önce bu çalışma çerçevesinde ayrımcılıkla mücadele amacıyla kurulmuş 18 STK ile görüşme yapıldığını belirtmiştik. Bu bölümde görüşmelerden elde edilen verileri analiz edeceğiz. Bu noktada; (1) STK'ların özellikle ayrımcılık konusundaki faaliyetlerinin; (2) aynı ya da farklı alanlarda ayrımcılıkla mücadele amacıyla kurulan STK'ların birbirleriyle ilişkileri ve birlikte çalışma olanaklarının ve (3) ayrımcılıkla mücadelede karşılarına çıkan engellerin neler olduğunu anlamaya çalışacağız.

Bu çalışma kapsamında görüşülen derneklerin 14'ü ayrımcılıkla mücadele kapsamında faaliyet yürütürken, dördü daha dolaylı olarak ayrımcılıkla mücadele konusuyla ilgilidir. Görüşmelerden yola çıkarak bu STK'ları; (1) hedeflediği dezavantajlı gruptaki bireylerin güçlendirilmesi, onlarda farkındalık yaratılması, hak arama yollarını kullanmasının sağlanması ve yaşadıkları ayrımcılığın izlenmesi ve belgelenmesi, (2) doğrudan bireylerle ya da ayrımcılığa uğrayanlarla çalışmayıp daha çok kitlesel mitingler ve toplantılar (panel, söyleşi, forum vb. gibi) düzenleyen STK'lar olmak üzere iki grupta toplamak mümkün. Örneğin ilk gruba dahil edebileceğimiz bir engelli kadın derneği yöneticisi faaliyetleri hakkında şunları belirtmektedir:

Engelli kadınlar ve kız çocuklarına yönelik, yani, ayrımcılık çok genel ve bütünlükçü bir şey ya? Mesela şiddet çalışıyoruz ve toplumsal cinsiyet. Farkındalık çalışmaları yapıyoruz biz daha çok. Yani yaklaşık dört-beş yıla yakın bir süre Türkiye'nin farklı kentlerinde dolaştık ve engelli kadınlara toplumsal cinsiyet farkındalığı çalıştık. 2013-2014 yılında Türkiye'de engelli kadınlara yönelik şiddet raporunu yayınladık. Faaliyet alanlarımız genelde bu çerçevede.

Yine ilk gruba dahil edebileceğimiz ve Samsun'da engelli hakları ile ilgili çalışan bir dernek yöneticisi de benzer faaliyetlerden bahsetmektedir.

Kurumumuz işitme engelli bireylerin sosyal, kültürel, istihdama dayalı ve sportif çalışmaların desteklenmesiyle ilgili bir sivil toplum kuruluşu. Bunun yanı sıra hak temelli çalışmalarla işitme engellileri desteklemek için faaliyetler yürütüyoruz. İşitme engelliler alanı zaten içerisinde çok fazla ayrımcılık problemiyle boğuşan bir alan diyebiliriz. Bunun en başlıca konusu dil edinimi ile ilgili problemler ve bununla ilgili eğitim çalışmaları. İşitme engelliler ve hak temelli bilinç, örnek vermek gerekirse bilgiye erişim hakkıyla ilgili bilinçlendirme çalışmalarında bulunuyoruz.

⁴⁷ Beyazova, Ayşe. [2012]. "Ayrımcılıkla Mücadelede Sivil Toplum Örgütlerinin Rolü", Ayrımcılık: Çok Boyutlu Yaklaşımlar içinde, (der. Kenan Çayır-Müge Ayan Ceyhan), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 278.

Bu STK'ların bir kısmı aynı zamanda ayrımcılığa uğradığını düşünen insanların bireysel başvurularını da almakta, avukat desteği sağlayıp davaları izlemekte ve psikolog desteği de sağlamaktadır.

Samsun'da faaliyet gösteren bir Alevi derneği yöneticisinin faaliyetlerine yönelik açıklamaları ise yukarıda bahsettiğimiz ikinci gruba dahil edilebilir.

...Alevilik yüzyıllardır Anadolu'da yok sayılmış bir inanç. Gerek Osmanlıda gerek Selçukluda gerek cumhuriyette ciddi travmalar yaşamış, hala yok sayılan, hala yasaklı bir inanç. Yani şu anda tabelamızda Cem evi yazıyor ama TBMM'den cem evlerinin ibadethane sayılmasına ilişkin karar çıkmış değil. Bununla ilgili AİHM'de kazanıma rağmen iç hukuka bunu uygulayarak hala hakkımızı vermiyorlar. Biz yıllardır eşit haklar için mücadele ediyoruz. Hatta bununla ilgili İstanbul Kadıköy'de, Ankara Sıhhiye'de, İzmir 1 noluda ciddi mitingler yaptık, kitlesel bir yoğunlukla tepkimizi belirttik. Bununla ilgili imza kampanyaları düzenledik.

Görüşüğümüz STK'ların çoğunluğu özellikle benzer alanlarda çalışan diğer STK'lar ile ortak çalışmalar yürüttüklerini, birlikte projeler yapabildiklerini belirttiler. Ancak burada sorun, özellikle farklı ayrımcılık alanlarında çalışan STK'lar arasında kurulabilecek işbirlikleri gibi görünüyor. Daha önce de vurguladığımız gibi ayrımcılık çoklu bir özelliğe sahip, bu nedenle de farklı alanlarda çalışan STK'lar arası işbirliği ve koordinasyon ayrımcılığa karşı mücadelede oldukça önemli. Nitekim bir engelli kadın derneği yöneticisi bu noktayı vurguluyor.

[Diğer STK'larla] tabi ortaklaşıyoruz. Engelli kadın meselesini çalışmamızın en önemli sebeplerinden bir tanesi aslında engelli kadınların hem engelli hem de kadın olmaktan kaynaklanan problemlerini, o eşitsiz ve ayrımcı problemlerini görünür kılmak. Çünkü engelli örgütleri kadınları görmüyor, kadın örgütleri de aslında alanda çalışan engellileri görmüyor. Dolayısıyla hani hem engelli hem de kadın olarak biz böyle arada sıkışmış bir yerdeyiz ve görünürlikle ilgili çok ciddi problemler vardı. O sebeple bir taraftan tabi ki diğer ayrımcılık alanlarında çalışan engelli örgütleri, kadın örgütleri, LGBTİ örgütleri, belki hani çok birebir olmasa bile ne bileyim ırk, etnik kökenle ilgili çalışan bugüne kadar yolumuz kesişmedi ama ortak bir payda da bulduğunda çok yapabileceğimiz şeylerden birisi.

LGBTİ+ derneğinden bir yönetici ayrımcılıkla mücadele alanındaki diğer STK'lar ile işbirliği sorumluluğunu şöyle yanıtıyor.

Evet yürütüyoruz. Türkiye'deki bütün LGBTİ dernekleriyle hatta dernek olmayan LGBTİ oluşumlarıyla da temasımız her zaman var. Birlikte yürüttüğümüz projeler de olabilir. Zaten birçoğuyla aynı çatı ağlara üyeyiz ya da aynı çatı ağların kurucularındanız. Hepsisiyle ortak iş yapıyoruz yeri geldiğinde... LGBT alanı söz konusu olduğunda evet bence. Ama şöyle bir sıkıntı yaşıyoruz. Mesela biz de cinsel yönelim ve cinsiyet kimliği, en temelde toplumsal cinsiyet çalışıyoruz. Feminist hareketle yani kadın dernekleriyle LGBT dernekleriyle olduğu kadar sık şeyi geliştiremiyoruz maalesef, bu kadar sık kontak kuramayabiliyoruz ya da bu kadar sık dönüş alamıyoruz ya da belli bir yere kadar geliyoruz fakat sonra başka bir açıklamalarında birden o LGBT kapsayıcılığı unutuyorlar ve tekrar sıfırdan en başa dönebiliyoruz. Böyle bir sorun yaşıyoruz maalesef.

Yukarıdaki iki açıklama ile birlikte diğer görüşmelerden elde edilen gözlemlerden yola çıkarak ayrımcılıkla mücadelede aynı alanda çalışan STK'ların bir kısmı arasında yakın bir ilişki ve

işbirliğinin olduğunu, ancak farklı alanlarda bu tür bir işbirliğinin daha zor kurulabildiğini söyleyebiliriz. Bu durum ayrımcılığın çoklu yapısına karşı mücadele edebilmede STK'lar için bir dezavantaj olarak değerlendirilebilir.

Görüşülen STK temsilcileri ayrımcılıkla mücadelede karşılarına çok sayıda engel çıktığını belirtiyor. Bunların bir kısmı kendi örgütlenme kapasiteleri, maddi olanaksızlıkları ile ilgiliyken, önemli bir kısmı ayrımcılıkla mücadele mekanizmalarının yetersizliği, uygulamada karşılaşılan zorluklar ve devlet kurumlarıyla girilen ilişkilerde ortaya çıkıyor. Özellikle LGBTİ+'ların hakları çerçevesinde faaliyet gösteren derneklerin devlet kurumlarıyla yaşadıkları sorunlar daha fazla gibi görünüyor. İstanbul'da bir LGBTİ+ derneği yöneticisi şunları vurguluyor bu konuda:

Maalesef çok fazla engelle karşılaşıyoruz. Yani denetimler bunun başında geliyor. Devletin hedef göstermeleriyle beraber ofis basılabiliyor. Bundan birkaç yıl önce siviller tarafından ofisimiz basıldı. İçeride dernek üyesi ve yönetim kurulundan arkadaşlarımız varken. Zaten şuna artık alıştık, altı ayda bir twitter da eylem örgütleniyor bizim ofislerimizi basmak üzere ve bunlarla da mücadele etmek zorunda kalıyoruz. Yürüyüşlerin engellenmesi, ... İşte dediğim gibi denetimlerle, çok sık denetime maruz kalabiliyoruz. Bilgi edinme başvurularımıza cevap alamıyoruz, bu son söylediğim sadece bize özgü değil genel olarak Türkiye'de sivil toplumun dertlerinden biri ama LGBT derneği olduğumuz için bir ofis bulmakta bile çok zorlanıyoruz. Bu şekilde sorunlar yaşıyoruz.

Bir başka LGBTİ+ derneği ise ayrımcılıkla mücadele mekanizmalarının kullanımında karşılaştıkları engellere vurgu yapıyor.

[Bu mekanizmalar] eğer Türk'seniz, erkekseniz, beyazsanız, heteroseksüelseniz kesinlikle işliyor. Eğer dindarsanız, Müslüman Sünni ve Hanefi iseniz, evet, gayet güzel CİMER işleyebiliyor, gayet güzel devlet yanınızda olabiliyor... Bunun yanında geri kalan bütün kimlikler, buna yaşı da ekleyebiliriz, cinsiyeti de kadın erkek olmak ya da iki cinsiyetin dışında cinsiyetler olabilir yani, bütün kimlikler, yaptığınız herhangi bir başvuru çok fazla ciddiye alınmıyor. Devlet her zaman yaptığı gibi, 28-30 yaşında, beyaz, Türk, erkek ve heteroseksüel adamın yanında oluyor yani. Evet bu mekanizmalar var, fakat bu mekanizmalar bir partinin elinde olduğu için o parti de kendi içinde, kendi görüşüne daha yakın ve kendine benzeyen kesimlerin, aslında ayrımcılığı bizzat uygulayan kişilerin haklarını savunmak için mekanizma olarak işe yarıyor. Bütün mekanizmalar aslında buna hizmet ediyor. Siz sadece başvuruda bulunabiliyorsunuz, fakat bu başvurunuz üzerine herhangi bir gelişme olduğunu ben görmedim.

Aslında yukarıdakine benzer engellerle ayrımcılıkla mücadele eden başka dernekler de karşılaşıyor. Hata'y'da faaliyet gösteren bir kadın derneğinin yöneticisi de aynı baskılara işaret ediyor.

... Derneği olarak çok engelle karşılaşıyoruz. En basitinden dernek yerimiz asılsız sebeplerle mühürlendi ve para cezası kesildi. İtirazımızı yaptık, hala dava sürüyor. Aynı zamanda kadının insan hakları eğitim programına katılan kadınları arayıp, polis aramalarıyla taciz etme, kadınlar hakkında asılsız ihbarlarda bulunma ve kadınları dernekten uzaklaştırma çalışmaları da yapılıyor. Bu anlamda aslında ... derneği olarak ağır bedeller ödüyoruz.

Bir başka kadın derneğinin yöneticisi, özellikle ayrımcılığa karşı çıkarılan yasalar yeterli olsa bile uygulamanın çok önemli olduğuna ve asıl engelin uygulama sırasında yaşandığına vurgu yapıyor.

Her konuştuğunuz size şunu söylemiştir: yazılı olarak gerçekten harika ama uygulama olarak o kadar kötü ki. Bir polis memurunun ya da bir avukatın kanunu bilmemesi çok büyük bir eksiklik. Dolayısıyla yasal düzenlemelerden ziyade şey önemli, uygulama kısmının sıkıntılı olduğunu düşünüyorum ben. Ama yasal olarak da geliştirilmesi gereken bir sürü şey var aslında. Yasal düzenlemeler de ideal değil baktığımız zaman. Çok kötü durumda olduğumuzu düşünüyorum ben her anlamda. Maalesef hani nasıl ki kötü uygulamalar yaygınsa ve keyfi şeylere kalmışsa iyi uygulamalar da öyle oluyor. Yani gerçekten hani yaklaşımı iyi olan, belki bu alanda eğitimi olan, uzman olan birisine denk geldiğinizde iyi bir şeyle karşılaşıyorsunuz. Bunun bu kadar kişisel şeylere kalmış olması, bir standarda oturtulmamış olması çok büyük bir mesele. Böyle olduğu sürece bu uygulamalar, hani yasaların uygulaması, ayrımcılık daha kat be kat artar. ... Daha toplumsal anlamda da çok ciddi ayrımcılıklar var. ... Sadece Türkiye’de değil dünyanın her yerinde artıyormuş gibi geliyor, bu muhafazakâr politikalar arttıkça.

Bizce sivil toplum-devlet ilişkilerine dair en önemli vurguyu Roman vatandaşların hak mücadelesi için kurulmuş bir derneğin yöneticisi şu sözleriyle yapmaktadır: “Türkiye’deki sivil toplum örgütlerinin yaşadığı birçok engeli biz de yaşıyoruz. Özellikle politik söylem değiştikçe özellikle sivil toplumda eylem değişiyor yani. Bir anda işte siz dokunulmazken bir anda dokunulacak hedef haline dönüşebiliyorsunuz. Günlük değişiyor bu ülkede politik söylemler.”

Görünen o ki Türkiye’de iktidarlar kendi ideolojileri ve politik tutumları çerçevesinde sivil toplum ile ilişkilenebilmektedir. Kısacası, 2000’li yıllardan sonra cemaatlerin, yardım derneklerinin ve vakıflarının, İslami eğilimli kadın derneklerinin vb. daha ön planda olması, devletin sivil toplumla ancak kendi ideolojisine uygun olduğu müddetçe ilişkilendiğinin göstergelerinden biri olarak düşünülebilir.⁴⁸

Diğer taraftan STK’lar, özellikle aşırı merkezileşmiş kamu yönetimi anlayışından dolayı çoğunlukla politika yapıcılarını etkilemekte başarılı olamamaktadır. Hükümet, sivil toplumdan gelen taleplerden ziyade AB taleplerini dikkate almaktadır, ancak son yıllarda AB’nin taleplerinin de göz ardı edildiği görülmektedir.⁴⁹ Diğer taraftan ayrımcılık yasağı alanında çalışan STK’ların birçok sorunla da karşı karşıya olduğunu söylemek gerekir. Örneğin engelliler üzerine çalışan STK’larla yapılan bir çalışma, karşılaşılan sorunlarla ilgili şu sonuçlara ulaşmıştır:

...derneklerin yaklaşık 1/3’ü kendi iç kaynaklı sorunlarını (yetersiz örgütlenme, düşük üye bilinci, kamuoyunda oluşturulan güven zedeleyici hareketler) faaliyetleri önünde başlıca engel olarak görmektedir. Yarısına yakını maddi sorunu temel engel olarak nitelemektedir. Keza yarısına yakını da dış kaynaklı sorunları (mevzuat, bürokrasi, toplum) temel engel saymaktadır.⁵⁰

⁴⁸ Bu görüşü destekleyen bir çalışma için, bkz. Coşkun, M. Kemal. (2007). Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler, Ankara: Dipnot Yayınları.

⁴⁹ Gül, İdil Işıl ve ark., a.g.e., s. 9.

⁵⁰ Yazıcı, Ergün. – Yemişçi, Derya A. (2010). “Engellilere İlişkin Sivil Toplum Kuruluşlarının Sorunları: İzmir İli Bakımından Bir Değerlendirme”, Sosyal Haklar Ulusal Sempozyumu-II Bildiriler, İstanbul: Petrol-İş Yayını, s. 206.

5. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışmada Türkiye’de ayrımcılığın nasıl algılandığını ve hangi alanlarda ayrımcılığın yaygın olduğunu, bireylerin ayrımcılık konusundaki deneyimlerinin ve geleceğe yönelik algılarının nasıl şekillendiğini ve son olarak bireylerin hak arama mekanizmalarının farkındalığını ve bu mekanizmaları ne derece kullandıklarını/kullanabildiklerini anlamaya çalıştık.

Öncelikle çalışmaya katılan bireylerde Türkiye’de yüksek bir ayrımcılık olduğu algısı olduğu gözleniyor. Ancak siyasi görüş, cinsiyet, dini inanç ve etnik köken nedeniyle gerçekleşen ayrımcılıklar algısı diğerlerine göre daha yüksek. Fiziksel engellilik, zihinsel engellilik, yaşlı olmak ve genç olmak nedeniyle ayrımcılıklar konusundaki algı ise oldukça düşük. Buradan yola çıkarak bu türden ayrımcı tutum ve uygulamaların toplumda çok fazla görünür olmadığını ve bu noktalarda toplumsal farkındalığı artırmak gerektiğini söylemek mümkün.

Buna ek olarak ayrımcılık algısının toplumsal hayatta ayrımcılığı deneyimleme ile yakın ilgisi var. Herhangi bir nedenle bir ayrımcılıkla karşılaşan bireylerde ayrımcılığın yaygınlığı algısı diğerlerine göre daha yüksek. Hatta ayrımcılığı deneyimlediğini belirten grup, gelecekte de bir ayrımcılıkla karşılaşma olasılığının daha yüksek olduğunu düşünüyor ayrımcılığa uğramadığını belirten gruba göre.

Ayrımcılık algısını etkileyen demografik özelliklere baktığımızda ise eğitim durumunun bütün ayrımcılık türlerine ilişkin algıda etkili olduğunu görüyoruz. Yani eğitim durumu yükseldikçe ayrımcılığın yaygınlığı algısı da artıyor. Gelir düzeyi ve yaş da ayrımcılığın yaygınlığı algısı üzerinde önemli bir etkiye sahip. Daha genç yaşta olanların ve daha düşük gelirli olanların toplumda ayrımcılığın yaygınlığı konusundaki algıları daha yüksek. Cinsiyet ise ayrımcılık algısı üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir fark yaratmıyor.

Bu çalışmada elde edilen verilere göre araştırmaya katılanların önemli bir çoğunluğu şu ya da bu nedenle yaşamlarında tek bir kez bile olsa ayrımcılıkla karşılaşmış olduğunu belirtmektedir. Ayrımcılığa uğrama nedenleri de hangi ayrımcılık türlerinin yaygın olduğu algısına ilişkin verilerle örtüşüyor. Yani, yukarıda belirttiğimiz gibi cinsiyet, etnik köken, dini inanç ve siyasi görüş temelinde ayrımcılık yapıldığı algısı yüksek ve deneyimlenen ayrımcılık biçimleri de bu dört ayrımcılık temelinde gerçekleşmiş. Bu durum bireylerin deneyimledikleri ayrımcılık biçimlerini topluma genelleştirmeye doğru bir eğilimleri olduğunu da göstermektedir.

Diğer taraftan bu noktada daha önemli ve tartışılması gereken sonuçlar karşımıza çıkmaktadır. Eldeki verilere göre her ne kadar ayrımcılık algısı ve ayrımcılığa uğrayanların oranı yüksek olsa da bu durum ayrımcılığa uğrayanların bir hak mücadelesine gireceğini garanti etmemektedir. Bu çalışmanın verilerine göre bu durumun birkaç nedeninden bahsedilebilir: (1) İlk olarak, insanların önemli bir kısmı ayrımcılığa uğradığında nereye başvuracağını ve ayrımcılık karşısındaki haklarını bilmemektedir. En çok bilinen ve uygulanan yollar ya ilgili kurumun yetkilisine başvurmak ya da dava açmaktır. TİHEK, KDK/Ombudsmanlık, il ve ilçe İnsan Hakları Kurulları alternatif araçlar olarak bireyler tarafından çok bilinen yollar değildir. (2) İkinci ve daha önemlisi, bireylerin bütün bu yolları bilmeleri bile ayrımcılığa karşı mücadeleye girişmelerini garantilememektedir. Öncelikle, hukuki yollara başvursalar bile

herhangi bir olumlu sonuç alamayacaklarını düşünüyorlar. Bu durum yargıya olan güvenin oldukça düşük olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak adli süreçlerin genellikle uzun sürmesi, bir sonuç alamayacağı düşüncesine eklenince bireylerin bu sürece girmelerinde olumsuz bir tutum yaratmaktadır. Nitekim yukarıda tartışıldığı gibi ayrımcılığı deneyimlemiş olan bireylerin buna karşı hukuki yollara başvurduğunda elde ettikleri sonuçlar da bunu destekler nitelikte. Olumlu sonuçlanan başvuruların ve henüz sonuçlanmayan başvuruların oranları eşit, her ikisi de yaklaşık %30. Olumsuz sonuçlanan başvuruların oranı ise yaklaşık %40. Yani, başvuruların yaklaşık %70'i ya henüz sonuçlanmamış ya da olumsuz sonuçlanmış. Aynı zamanda diğer alternatif yarı yargısal olan TIHEK, Ombudsmanlık gibi kurumlara da güven oldukça düşük düzeylerde. (3) Üçüncüsü, ayrımcılığa uğrayan bireyler adalete erişim yollarında da birtakım ayrımcılıklarla karşılaşmaktadırlar ve bu da onları ayrımcılığa karşı mücadeleden geri çekmektedir. Örneğin fiziksel engelli biri için adliyeye gitmek, işitme ya da görme engelli birinin internet üzerinden başvuru yapabilmesi için gerekli donanımın olmaması, LGBTI+'lar için güvenlik güçlerine gitmenin bile başlı başına bir sorun oluşturması adalete erişimin önündeki engellerdir. (4) Son olarak bireylerin bazı uygulama ve tutumları ayrımcılık olarak görmemeleri, diğer taraftan bazı ayrımcılık biçimlerinin toplumda normalleşmiş ve kanıksanmış bir duruma dönüşmesi ayrımcılıkla mücadeleyi engelleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu sonuçlar ayrımcılıkla mücadele için üç noktanın öne çıkarılması gerektiğini gösteriyor. Bunlardan birincisi, yukarıda da bahsettiğimiz gibi bazı ayrımcılık biçimlerinin (yaşlılara, engellilere yapılan ayrımcılıklar vb.) toplumda çok görünür olmaması ayrımcılığın ne olduğu ve nasıl algılanması gerektiği konusunda farkındalık çalışmalarının artırılmasını, ikincisi ise ayrımcılığa maruz kalındığında neler yapılacağı, hangi hukuki yolların kullanılabileceği ve hakların neler olduğu konusunda bilinç yükseltme çalışmalarının artırılmasını gerekli kılıyor. Son olarak, çalışmada ortaya çıkan sonuçlardan biri bireylerin ayrımcılığa uğraması durumunda bile bununla mücadeleye girişmekten çekinmeleri, zira ya adalet mekanizmalarına ulaşmakta zorlanmaları ya da sonuç alamayacaklarını düşünmeleri olduğuna göre, devleti ve kurumlarını bu konularda denetleyecek araç ve mekanizmaların oluşturulmasını, böyle mekanizmalar varsa bile geliştirilmesini zorunlu kılıyor. Nitekim elde edilen veriler, sadece yasalarda ayrımcılık ile mücadeleye yer vermenin yeterli olmadığını, özellikle kamu görevlileri tarafından gerçekleştirilen uygulamaların çok daha önemli olduğunu göstermektedir.⁵¹

Yukarıda ayrımcılıkla mücadele için vurgulanan noktalarda bu alanda çalışan STK'ların önemli bir rol üstlenebileceğini gösteriyor. Diğer taraftan STK'ların önlerine çıkan engeller de bu tür çabalara girişebilmelerini engelliyor. Bu durumda gerek ortak bir kamuoyu oluşturma gerek farkındalığı artırma çalışmalarının etkili olabilmesi için hem aynı ayrımcılık alanlarında hem de farklı alanlarda çalışan STK'ların birbirleriyle kurabilecekleri işbirliğinin geliştirilmesi gerekiyor. Buna ek olarak bu çalışmaların sürdürülebilir olması için devletin aktif bir rol üstlenmesi de zorunlu görünüyor.

⁵¹ Bu konuda sosyal hizmet çalışanlarının adalet alanında çalışan tüm kamu personelinin engelli ayrımcılığı konusunda farkındalığını ve bilgisini artırabileceğine yönelik bir öneri için, bkz. Taşçı, Ali. vd. (2018). "Adli Süreçlerde Engellilerin Adalete Erişimi ve Adli Sosyal Hizmetin Rolü", Uluslararası Engelli Hakları Konferansı Engellilerin Adalete Erişimi, Uluslararası Ayrımcılık Konferansı, İstanbul: ESHİD, s. 84.

Ek: Demografik Veriler

Cinsiyeti	Sayı	Yüzde (%)
Kadın	508	42,3
Erkek	663	55,3
Belirtmek istemiyor	29	2,4
TOPLAM	1200	100

Yaşı	Sayı	Yüzde (%)
18-25	280	23,3
26-35	378	31,5
36-45	271	22,6
46-55	159	13,3
56-65	87	7,2
66 ve üstü	25	2,1
TOPLAM	1200	100

Eğitim Durumu	Sayı	Yüzde (%)
Okur yazar ve altı	40	3,3
İlkokul	100	8,3
Ortaokul	163	13,6
Lise	250	20,8
Önlisans	208	17,3
Lisans ve üstü	469	36,6
TOPLAM	1200	100

Doğduğu Yerin Türü	Sayı	Yüzde (%)
Köy	223	18,6
İlçe	327	27,3
Şehir	281	23,4
Büyükşehir	369	30,8
TOPLAM	1200	100

Çalışma Durumu	Sayı	Yüzde (%)
Kamuda ücretli	220	18,5
Özelde Ücretli	295	24,7
Serbest	121	10,2
Serbest, işçi çalıştırır	72	6
Emekli	78	6,5
İşsiz	132	11,1
Öğrenci	171	14,3
Ev kadını	86	7,2
Çiftçi	2	0,2
Günlük çalışan/Günlük işçi	5	0,4
Diğer	10	0,8
TOPLAM	1192	100

Toplam Gelir	Sayı	Yüzde (%)
2500 ve altı	229	19,4
2501-5000	382	32,4
5001-7500	289	24,5
7501-10000	157	13,3
10001 ve üstü	121	10,3
TOPLAM	1178	100

Hanedeki Kişi Sayısı	Sayı	Yüzde (%)
1-2 kişi	411	34,6
3-4 kişi	569	48
5-6 kişi	168	13,2
7-8 kişi	31	2,6
9 kişi ve üstü	7	0,6
TOPLAM	1186	100

Sosyo-Ekonomik Durum Değerlendirme	Sayı	Yüzde (%)
Alt	314	26,2
Orta	818	68,2
Üst	68	5,7
TOPLAM	1200	100

İnternet sitesi: www.ayrimciligakarsi.org
E-posta: info@ayrimciligakarsi.org

TOHAV
Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfı
Foundation for Society and Legal Studies

Bu rapor Hrant Dink Vakfı Hibe Programı kapsamında Avrupa Birliği desteği ile hazırlanmıştır. İçeriğin sorumluluğu tamamıyla Toplum ve Hukuk Araştırmaları Vakfına aittir ve Avrupa Birliği'nin ve/veya Hrant Dink Vakfı'nın görüşlerini yansıtmamaktadır.